

Hirsch & Pie en het Leidseplein

*door Theo Bakker, op basis van
een dossier van Bram Huyser*

Het drukste wagenplein van de stad, het Leidseplein, werd jarenlang gedomineerd door de Leidsepoort en na 1774 door de bijzonder slecht geplaatste schouwburg. Halverwege de 19^e eeuw kwam daar snel verandering in. We zullen hieronder zien hoe die veranderingen er uitzagen tot het moment dat een succesvolle onderneming in 1912 tegenover de schouwburg een kolossaal pand bouwde: het modehuis Hirsch & Cie. Die twintigste-eeuwse nieuwbouw zou het hele plein domineren en dat leidde tot veel commentaar. De geschiedenis van dat succesvolle modehuis zelf volgen we ook op de voet, tot in 1940 de Duitse bezetter het gebouw in beslag neemt, leeg rooft en de Joodse directie óf naar concentratiekampen afvoert óf zich een vrijgeleide laat kopen. Na de oorlog kwam de loop er niet meer in en verdween Hirsch langzaam uit beeld. Het Hirschgebouw bleef echter staan en het recente promoveren tot Rijksmonument laat zien hoe de appreciatie van de kolos veranderde.

*Rechts:
De Lijnbaansgracht met het begin van de Weteringschans. Links staat de Armenschool nr.17 er al, maar het pand van Eb-beler nog niet.*

*Uiterst rechts:
De Leidsepoort in 1860, kort voor de afbraak. Links Café du Théâtre.*

Het Leidseplein

Tijdens de Vierde Uitleg, vanaf 1659, was de Leidsepoort de eerste poort die in 1662-'63 gebouwd werd. Zij sloot aan op de belangrijke uitvalsweg naar het zuidwesten (Amstelveen, Sloten, Leiden, Den Haag, enzovoort). Een groot deel van het begin van die uitvalsweg, de Heiligeweg van de Heiligewegspoort (Koningsplein) tot de nieuwe Singelgracht (Bellevue/DelaMar), verdween onder de Vierde Uitleg. De poort werd geflankeerd door twee bolwerken: Schinkel ten oosten en Sloten ten westen; de poort lag daar centraal tussen. De aard van het binnenkomend en uitgaand verkeer maakte dat dit een echt wagenplein werd, met alle soorten bedrijven die daar bij pasten: stalhouderijen, reparatiewerkplaatsen, hoefsmeden, herbergen, cafés, enzovoort. Al met al heerste er op het Leidseplein altijd al een druk verkeer.

De situering van de Leidsepoort is het beste bewijs dat er een soort 'masterplan' aan de uitleg ten grondslag lag. Een evenwichtig ontwerp was belangrijker dan efficiënte aansluitingen. Ze werd zodanig geplaatst dat er een brede radiaalstraat (Leidsestraat) op gunstige afstand van andere soortgelijke straten kwam te liggen. Daarbij was het van minder belang dat de poort op niemandsland uitkwam en dat de reiziger buiten de Singelgracht eerst een flink stuk naar rechts moest voor hij de uitvalsweg langs de Overtoomsevaart bereikte.

Op de beide bolwerken ontstonden de eerste grote veranderingen. In 1844-'48 werd op de Schinkel de eerste cellulaire gevangenis van het land gebouwd. Voor deze gevangenis moesten de *Roomolen* en het complete zogenaamde *Roode Dorp* wijken, met 70 gezinnen die op het terrein van het bolwerk woonden. Daarvoor was de bastionvorm van het bolwerk vergroot tot een cirkelvorm, waarlangs een hoge muur gebouwd werd. Daarbinnen ontstond een kruisvormig cellencomplex en aan de Weteringschans kwamen dienstgebouwen en aanvankelijk ook een muur. Die laatste werd in 1890 vervangen door nog meer bebouwing richting de Armenschool. Als voorbeeld namen de architecten Van Gendt en Warnsinck de in 1816 gebouwde Engelse modelgevangenis nabij Pentonville/Noord-Londen.

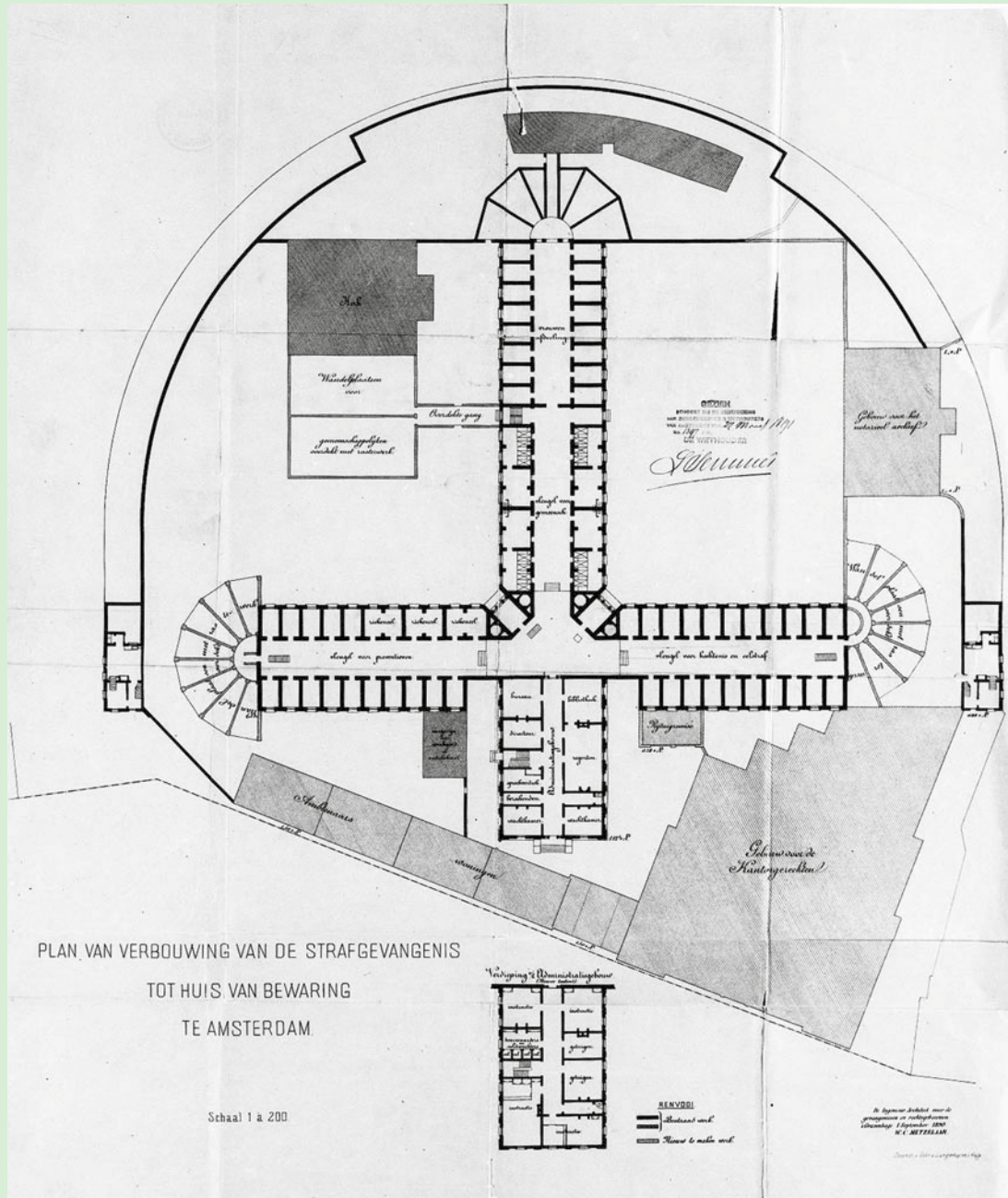
Op bolwerk Sloten verdween molen *De Liefde* om plaats te maken voor industrie. Het bolwerk vormde met de *Trapjesschans* een groot complex met allerlei soorten industrie, waarvan de zwavelzuurfabriek van Ketjen sinds 1835 gevestigd was en constant naar

Rechts: Belangstellenden mochten voor de in gebruikneming de nieuwe cellulaire gevangenis bezoeken. Rechts een tekening van de eerste situatie rond 1850.

uitbreiding zocht. Toen het bolwerk geslecht ging worden kocht Ketjen grond en molen en breidde de fabriek in die richting uit. In 1880 werd het Ketjen onmogelijk gemaakt zijn stank en rook over een steeds levendiger woonbuurt uit te stoten en vertrok het bedrijf naar de Kostverlorenvaart. Van de zuidelijke kant van het bolwerk rukte sociëteit Bellevue op, die samen met sociëteit Concordia iets ten noorden van de Leidsepoort in 1840 een gebouw neerzette. Jaar na jaar werden stukken aangebouwd en nieuwe zaaltjes neergezet, tot het in 1883 onder leiding van H.L. Stroucken een heel feestzalencomplex werd.

Halverwege de 19^e eeuw veranderde het plein in rap tempo. In 1855 betrok de politie een deel van het poortgebouw en in een an-

*Links:
De verbouwing
van de cellu-
laire gevangenis
tot 'Huis van
Bewaring' in
1891, waarbij de
rooilijn van de
Weterinschans
gecorrigeerd
werd.
Boven de ommu-
ring en rechts
een fragment
van de stads-
plattegrond van
1881.*

der deel werd een brandweerpost ingericht. Buiten het gebouw had de brandweer nog steeds een materiaalloods. In 1860 besloot de gemeenteraad het poortgebouw af te breken en te vervangen door een barrière (hek). Dat werk werd in 1862 uitgevoerd door aannemer Van der Kley, die een werkplaats kreeg op stadsground, tussen Café du Théâtre en de poort. De hamei buiten de poort was al in 1830 wegens bouwvalligheid afgebroken, samen met het wachthuisje halverwege de brug. De binnenste wipbrug werd toen ook vervangen door een vast brugdeel. Na de afschaffing van de stedelijke accijnzen in 1865 verloor ook de barrière zijn bestaansrecht en bleef verder een obstakel voor het verkeer. Voor de net in de poort geïnstalleerde politie- en brandweerpost moest naar een nieuw onderkomen gezocht worden. Dat werd voorlopig een noodgebouw naast de barrière. In 1865 besloot de gemeenteraad tot de bouw van de Stads-Armenschool nr. 17 met onderwijzerswoning, iets ten

noorden van de gevangenis aan de Weteringschans. Op deze school zou de fameuze onderwijzer Willem Degenhardt schoolhoofd worden. In 1874 besloot de gemeenteraad een deel van de Singelgracht te dempen, waarop in de toekomst een kade met woonhuizen aangelegd kon worden (Leidsekade). Het dempen ging snel maar de Leidsekade kwam er pas in 1881. Deze genoemde raadsbesluiten werden uiterlijk in 1876 uitgevoerd; begonnen werd met een nieuwe brug over de Singelgracht, iets ten zuiden van de oude, die in 1877 werd opengesteld. Die brug zou overigens in 1925 vervangen worden door de huidige Leidsebrug nr. 174.

Boven: De barrière verving in 1862 het poortgebouw terwijl politie en brandweer in het voorlopige gebouwtje rechts huisden.

Links: Sociëteit Bellevue in 1875, nog aan het water van de Singelgracht..

Hoe belangrijk de Leidsestraat als uitvalsweg was blijkt uit het feit dat de eerste paardentrams van de AOM in 1871 dan wel de Dam met het station Rhijnspoor verbond, maar in 1872 als tweede lijn de Dam met het Leidseplein (en verder naar de Vondelstraat). In 1874 begon op het Leidseplein een kringlijn langs de schans die alle uitvalswegen tot de Plantage (Artis!) aandeed en na 1883 ook nog de andere kant op naar het Haarlemmerplein. De AOM had tegen de cellulaire gevangenis aan een tramremise mogen bouwen en aan de overkant, waar nu het Barlaeus is, paardenstallen.

In 1877 werd het Café du Théâtre afgebroken. Dat stond op stadsgrond en na de demping van een stuk Singelgracht opeens midden op het plein.

Op het nieuwe voorplein werd in 1879 de bouw van een nieuwe politiepost, annex brandweerpost begonnen, die in 1881 werd opgeleverd. In de toren kwam de niet meer nodige ‘boomklok’ uit de Oudekerkstoren te hangen. De klok uit 1659 van Hemony, die in het torentje op het poortgebouw had gehangen, kreeg een plek in de R.K. kerk te Vogelenzang.

In 1879 werd de grond tussen het in aanbouw zijnde politiebureau Leidseplein en de schans verkocht aan A.C.C. Steinigeweg voor de bouw van het American Hotel (architect Ed Cuypers; met een heuse lift). De bouw daarvan begon in 1880 en op 7 mei 1882 was de feestelijke opening.

In 1879 werden aan de zuidzijde van het vergrote Leidseplein, tegenover het politiebureau, 13 kavels gerooid en verkocht, die bestemd waren voor woningbouw. Het meest prominente dubbelkavel op de hoek van plein en Weteringschans, werd gekocht door de pianohandelaar Jan Ebbeler. Hij bouwde daarop een groot woon-/winkelhuis, dat toen Leidseplein 13/Weteringschans 1 nummerde. Lang genoot Ebbeler er niet van; hij overleed in 1881 en de erven waren niet van plan de zaken voort te zetten. Toen het duo Kahn/Berg

Rechts: Van 1879 tot '81 werd een nieuw politiebureau, annex brandweerpost gebouwd op een gedempt deel van de Singelgracht. Links begint de Leidsekaai, rechts staat het American Hotel.

Onder: het American Hotel van A.C.C. Steinigeweg in 1883, niet lang na de opening. Het hotel was ontworpen door architect Ed Cuypers, een neef van P.J.H. Cuypers. Het gebouw links is het politiebureau, annex brandweerpost en rechts is nog net de oude schouwburg te zien.

Rechtsboven: uit ongeveer dezelfde tijd dezelfde situatie, maar nu gezien van het Leidsebosje, over de nieuwe brug over de Singelgracht. In het torentje van het politiebureau hangt dezelfde klok als in de Leidsepoort op pag. 2.

Rechtsonder: een paardentram sjeest over het Leidseplein, maar nu is de nieuwe schouwburg al gebouwd, dus na 1894. Dat ontwerp was van Jan Springer, die werd bijgestaan door A.L. van Gendt en J.B. Springer.

(zie pag. 19-20), dat vanuit de Hirsch-vestiging in Brussel op zoek was naar een geschikte locatie in Amsterdam, dit ter ore kwam werd een bod uitgebracht en de koop snel gesloten. In 1882 werd de benedenverdieping ingericht als verkoopruimte van de eerste vestiging buiten Brussel van modehuis Hirsch & Cie (zie pag. 12). Bij het in gebruik nemen van het nieuwe politiebureau/brandweerpost in 1881 werd de barrière en alle bijgebouwen afgebroken. Gelijktijdig werd de werkplaats van aannemer J.C. v.d. Kley, de bouw-er van de barrière, afgebroken. Nu ontstond een ruime toegang tot de nieuwe brug naar het Leidsebos (zie de foto op pag. 7 rb). Bij het normaliseren van de Singelgracht vóór het Leidseplein was dat groengebied op uitdrukkelijk verzoek van de burgemeester zoveel mogelijk gespaard. Het oude tracé naar poort en brug werd in 1881 ingericht als plantsoen, dat het in het front van het American

Boven: Een reclamebiljet van pianohandelaar Jan Ebbeler met zijn nieuwe pand Leidseplein 13/Weteringschans 1.

Rechts: Op deze tekening van Hendrik Misset uit 1907 is de Armenschool nr. 17 te zien en helemaal links het kantongerecht dat bij het Huis van Bewaring gebouwd was. Modehuis Hirsch & Cie heeft zich in 1882 in het pand van Ebbeler gevestigd. De tekening is overigens van na 1907, toen bij een verbouwing het dak wijzigde.

Hotel tot vandaag uitgehouden heeft.

In 1899 werd het splinternieuwe politiebureau/brandweerpost verkocht aan de eigenaar van het American Hotel, zodat dat kon uitbreiden. Door grondruil verhuisde het politiebureau naar Leidseplein 3-7 en de brandweerpost naar Rozengracht 238. Het American Hotel werd door architect Willem Kromhout (met steun van architect H. G. Jansen) totaal herbouwd naar de nieuwste eisen van de verwende reiziger. In 1902 werd het nieuwe hotel geopend.

Nu waren de nieuwe contouren van het flink groter geworden Leidseplein vastgelegd.

Onder: Een fatale brand legde op 20 februari 1890 de oude schouwburg in de as.
Rechts: De nieuwe Stadsschouwburg, geopend op 1 september 1894.

Ingrijpend voor het Leidseplein was de schouwburgbrand van 20 februari 1890. Deze schouwburg was hier in 1774 geopend, nadat de schouwburg aan de Keizersgracht twee jaar daarvoor was afgebrand. In de veronderstelling dat het om een tijdelijk gebouw zou gaan werd aan het Leidseplein een houten toneelschuur op een stenen fundament neergezet. Door de Franse overheersing bleef een definitief gebouw echter uit en beperkte men zich tot een stenen ommanteling in 1872. Daarbij werd ook de ingang overkapt, zodat de rijtuigen de passagiers droog konden laten uitstappen. De brand van 1890 bleek fataal en het gebouw moest als verloren beschouwd worden. Hij zou niet in de oude vorm herbouwd worden, maar een kwart slag gedraaid en noordelijker, zodat een verlening van de Marnixstraat mogelijk werd. De nieuwe Stadsschouwburg werd 1 september 1894 feestelijk geopend.

Een probleem vormde nog het gevangeniscomplex, waarvan de muur een eind in de Weteringschans uitstak en een belemmering voor het verkeer werd. Ter gelegenheid van de vervanging van de muur in 1890 door gebouwen voor het kantongerecht (De Balie) en ambtenarenwoningen werd meteen een correctie van de rooi-lijn doorgevoerd, zodat er iets meer ruimte kwam. Die zou er voldoende zijn als er nog een stuk van de Lijnbaansgracht gedempt

Boven: Een zeldzame opname uit 1900 van de eerste geëlektrificeerde gemeentetram met trolley. De tram kreeg in 1902 een sleepbeugel en in 1903 het lijnnummer 10. Over een groot deel van de toenmalige route rijdt vandaag nog steeds een lijn 10.

(overkluisd!) zou worden, maar die kostbare operatie moest wachten tot na 1909 en zou stevig gesponsord worden door omliggende ondernemingen.

In 1907 verzocht Hirsch & Cie de gemeente Amsterdam de Armen-school met de onderwijzerswoning te mogen kopen, voor uitbreiding van het modehuis. De raad wees het verzoek af, ondanks het bod van f 125.000,-. In 1909 wordt het verzoek herhaald, nu met een ruimer bod van f 175.000,- plus een bijdrage van f 15.000,- in de kosten van de ophanden zijnde demping van een deel van de Lijnbaansgracht voor de gevangenis tot het plein aan toe. Ook ondernemers aan de overkant van de Lijnbaansgracht waren bereid tot bijdragen. De bedoeling was de gedempte gracht te bestemmen voor een plantsoen (dat werd het Kleine-Gartmanplantsoen). Deze keer accepteerde de raad het bod (12 mei 1909).

Maar nu lopen we te hard van stapel. Laten we eerst eens kijken hoe deze betrekkelijk jonge firma zo snel groeien kon dat ze in 1909 al aan nieuwbouw dacht.

De gemeente Amsterdam nam in 1900 de exploitatie van de paardentramlijnen van de AOM over en begon meteen met het elektrificeren van de lijnen. De eerste elektrische tramlijn was die tussen Leidseplein en Haarlemmerplein, die in 1901 doorgetrokken wordt tot de Zoutkeetsgracht. Voor het eerst konden nu naar behoefte bijwagens 'aangehaakt' worden. Overigens pikten de eerste elektrische trams hun stroom via een trolley op, die in 1902 pas vervangen werd door een sleepbeugel. In 1903 kreeg deze lijn het nummer 10, met als kleurherkenning een rood vierkant. In 1904 volgde de verlenging de andere kant op, naar station Muiderpoort.

Sylvain Kahn vertelde eens aan een journalist van NRC dat hij bij zijn eerste bezoek aan Amsterdam dacht dat hij in China was beland, *‘zo slecht, zo vreemd aan alle begrippen van de mode, gingen de dames hier gekleed’*. Hij dacht het spreekwoordelijke gat in de markt gevonden te hebben door in Amsterdam een soortgelijk modehuis te stichten zoals zijn werkgever Leo Hirsch in Brussel dreef. Dat zou hij samen met zijn collega en vriend Sally Berg doen en na gesprekken met een enthousiaste Leo Hirsch werd overeengekomen dat deze het bedrijfskapitaal zou verstrekken en bedrijfsnaam en -concept tegen een percentage van de winst ter beschikking stelde. Het zoeken naar een geschikt winkelpand wilde minder snel vlotten en toen Kahn en Berg de moed al opgegeven hadden kwam hen ter ore dat de eigenaar van pianohandel Jan Ebbeler overleden was en dat de erven niet van plan waren het bedrijf aan te houden. Ebbeler had in 1879 een perceel gekocht op de hoek van het vergrote Leidseplein en de Weteringschans (zie afbeelding pag. 8 en rechts). Het pand was in 1881 net betrokken en Kahn en Berg deden snel een bod dat

onmiddellijk geaccepteerd werd. Op 25 september 1882 opende in Amsterdam de eerste buitenlandse vestiging van Maison Hirsch & Cie, naar Brussels voorbeeld maar volledig voor rekening van Sylvain Kahn en Sally Berg. Beide eigenaren zijn dan rond de 25 jaar oud. In een advertentie in het Algemeen Handelsblad kondigt de directie de opening aan. Zij is geheel in het Frans opgesteld en dat zou nog heel lang zo blijven. In de advertentie werd de intentie van het modehuis uit de doeken gedaan. *Verkocht zal worden kleding voor dames en kinderen, van eerste kwaliteit en naar de laatste mode en in een zo uitgebreid mogelijk assortiment, dat zich kan meten met elk modehuis in Parijs of Brussel.*

(Zie betreffende dit artikel de verantwoording op pag. 40)

Boven: Het Leidseplein in 1882. De koepelkerk is nog in aanbouw, op het hoekpand staat nog de reclame van Ebbeler. Onder het zonnescherm is het Café Hollands.

Links: Portretten van Kahn, Hirsch en Berg v.l.n.r.

Leo Hirsch (1842-1906)

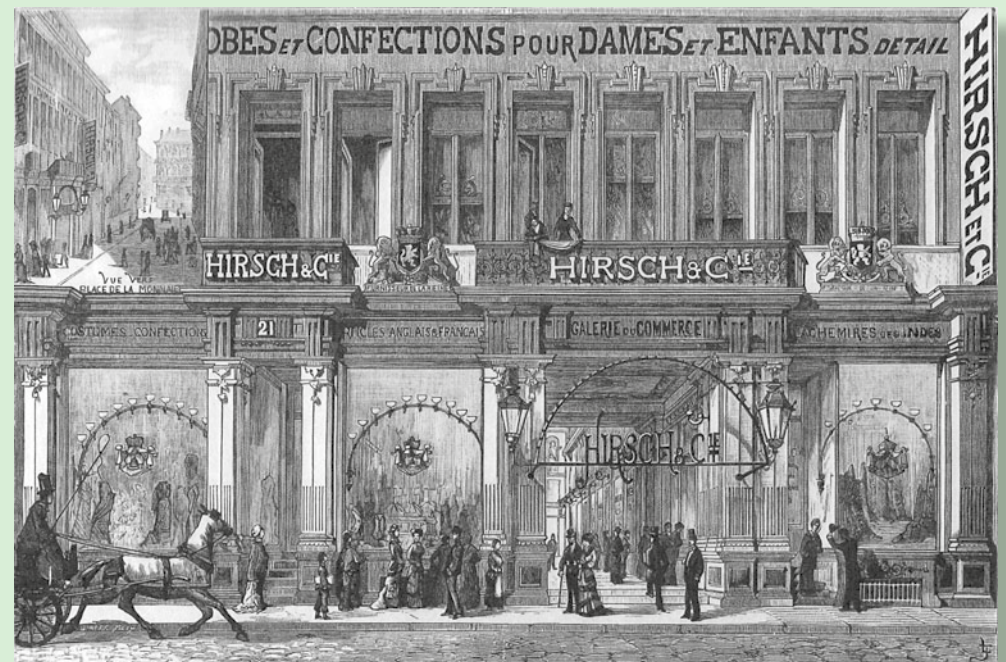
Leo Hirsch werd in 1842 geboren in Altena, Westfalen/Duitsland. Hij volgde daar ook zijn schoolopleiding en na een oninteressant baantje bij de spoorwegen komt hij in Aken te werken als leerling in de stoffen- en manufacturenzaak van Benoît Loewenstein. Hij ontpopt zich als een gretig leerling en promoveerde spoedig tot rechterhand van zijn leidinggevende, Philip Freudenberg. Als

Leo echter verliefd wordt op de jongere zuster van Freudenberg worden de geliefden gescheiden door Johanna (1848) in dienst van een familielid in Brussel te sturen. Leo neemt ontslag en vertrekt eveneens naar Brussel, waar hij een baan vindt als dassenverkoper. Het eerste dat Leo moet doen is Frans leren, maar ook dat gaat hem weer makkelijk af. Op 13 april 1869 trouwt het stel voor de wet en de dag erna voor de kerk.

Leo heeft aspiraties een eigen modezaak te beginnen en op de dag van de kerkelijke inzegening van het huwelijk wordt ook de stich-

ting van Maison Hirsch & Cie aan de Rue Neuve een feit. Deze doortastende Duitse jongeman opent zijn eerste zaak in het Belgische Brussel met van een Nederlander (Witsen) geleend startkapitaal. Leo introduceert direct wat nieuwtjes voor winkelend Brussel, door het uitstallen van zijn waren in een etalage. Verder beschikt het bedrijf meteen over gasverlichting. Leo heeft de wind mee; in 1870 breekt de Frans-Duitse oorlog uit en veel gefortuneerde Parijzenaars ontvluchten Frankrijk. In Brussel ontdekken zij – door het modehuis van Hirsch – dat zij niet verstoken zullen blijven van exclusieve couture. In 1872 verhuisde Hirsch al naar een representatiever pand in de Rue Neuve, aan de entree van de Galerie du Commerce. Door ook het tegenoverliggende winkelpand te kopen domineert Hirsch & Cie de passage, die al snel Galerie Hirsch genoemd wordt.

Boven: Leo Hirsch (1842-1906)

Rechts: De vestiging van Hirsch & Cie in de Galerie du Commerce te Brussel.

Tot 1886 woonden Leo en Johanna boven hun zaak; in dat jaar verhuizen zij naar een chique huis aan de Boulevard du Régent en kan hun voormalige woonruimte bij het bedrijf getrokken worden. Dat betekent een forse uitbreiding van de winkelruimte.

Het winkelconcept dat Leo ontwikkelt maakt zijn bedrijf een hoofdspeler in maatgemaakte haute couture. Hij behandelt zijn klanten met alle egards en omringt ze met alle luxe die het fin-

de-siècle in petto heeft. Er wordt een lift geïnstalleerd, elektrisch licht aangelegd en er komt aansluiting op het telefoonnet. Maison Hirsch & Cie wordt een der vooruitstrevendste, modernste en chiqueste modehuizen van Brussel. De etalages zijn 's avonds verlicht en trekken drommen toeschouwers die het door 600 gloeilampen verlicht pand willen zien.

Leo Hirsch is geen kleinzielige werkgever; hij zorgt goed voor zijn personeel, waarvan een deel inwoont en de maaltijd in het bedrijf kan gebruiken. Hij heeft ook een open oog voor talenten; twee als 14-jarige leerling begonnen Duitsers, Sylvain Kahn en Sally Berg klimmen in tien jaar tijd op tot respectievelijk directeur *zijde* en directeur *haute couture*. Als dit duo in 1882 te kennen geeft gezamenlijk een modehuis in Amsterdam te willen beginnen stimuleert Hirsch hen en is bereid het startkapitaal te verschaffen. Bovendien gaat hij zo ver dat hij ze bedrijfsnaam en -concept aanbiedt tegen een percentage van de winst. Vandaag zouden we dat *franchising* noemen. De gesprekken hebben tot gevolg dat in 1882 Maison Hirsch & Cie in Amsterdam opent (zie pag. 11). Het wordt vaak een filiaal van de Brusselse onderneming genoemd maar dat is dus niet het geval. De formule wordt nog een paar maal in grote Europese steden herhaald met andere ondernemende personeelsleden. Ook als men liever onder eigen naam een zaak wil opbouwen is Hirsch bereid leningen te verstrekken.

Leo Hirsch overleed in 1906; zijn levenswerk, zijn modehuis in Brussel, kreeg het na de Tweede Wereldoorlog moeilijk door de oprukkende confectie en sloot in 1962 de deuren.

Links: Maison Hirsch & Cie maakte altijd veel werk van de etalages en had speciaal daarvoor vakmensen in huis. Vooral als de etalages 's avonds verlicht waren trokken drommen kijkers langs.

De donderdagavond, voordat het modehuis officieel open zou gaan, kon het publiek vast een kijkje komen nemen in het modepaleis en zich vergapen aan de prachtige luxueuze Louis XV-inrichting, de vele Perzische tapijten, weelderige bloemarrangementen en spiegels, spiegels en nog eens spiegels. Het moest duidelijk zijn tot welk publiek Kahn en Berg zich richtten: de toplaag van de samenleving, de succesvolle fabrikanten, de nouveau riche. Nog geen twee maanden na de opening werd de eerste verdieping als verkoopruimte opengesteld: de eerste uitbreiding en geheel gereserveerd voor ruime salons met bijbehorende paskamers, waar de bezoeker exclusief ontvangen en bediend werd. Toen de winkel

Boven: Het Leidseplein anno 1895 met op de achtergrond de in 1884 in gebruik genomen Koeplerkerk aan het Leidsebosje. Rechts de nieuwe Stadsschouwburg.

Rechts: Een hele rij verkoopsalons achter elkaar, gefotografeerd in 1906.

opende werd die bemand door 12 bedienden, een aantal dat snel toeneemt. Elke uitbreiding of nieuwtje wordt aangegrepen om uitgebreid te adverteren, een speciale modeshow te organiseren of een avond alle etalages te verlichten. Zo'n gelegenheid was bijvoorbeeld het huwelijk in 1885 van Sylvain Kahn met Julie Berg, de zuster van zijn compagnon. In 1883 werd een hoedenafdeling geopend en ook deelgenomen aan de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling op het Museumplein, waar meteen een gouden medaille gewonnen werd met de uitstalling van haute couture van Nederlandse bodem.

In 1887 werd een aangrenzend pand gekocht en bij de verkoopruimte getrokken. Er ontstaat nu ruimte voor het inrichten van gespecialiseerde afdelingen, zoals mantels, robes, lingerie, hoeden, enzovoort.

Onder het dak zijn de ateliers, waar bij opening al 50 personeelsleden actief zijn en ook dat aantal zou de volgende jaren alleen maar toemen. Het waren bijna allemaal franstalige Belgen, zeker de couturiers. De Belgische modistes woonden intern, ook onder het dak. In 1891 was het personeelsbestand al uitgebreid tot ongeveer 450 personen, waarvan er 200 buitenshuis in zelfstandige werkplaatsen actief waren. Door de komst van elektrisch licht in 1891 verbeteren de werkomstandigheden in de ateliers aanzienlijk en de vernieuwing en verhoging van de dakverdieping in 1907 droeg daar ook aan bij. In 1911 waren in de ateliers 500 personen werkzaam. De aanwezigheid van zoveel brandbare stoffen en het feit dat er nog steeds zo'n 20 meisjes inwoonden deed de brandweer wel bedenkelijk kijken, maar calamiteiten zijn gelukkig uitgebleven. De aanleg van elektriciteit ging gepaard met de installatie van een lift in het gebouw. Voor die verbouwing ging de zaak van 2 t/m 4 oktober 1891 dicht om dan met aankondigingen in de kranten feestelijk weer te ope-

Links: De trap naar de eerste verdieping in 1906. Met de foto's op de vorige en volgende pagina werd deze gemaakt door Boon's Geïllustreerd Magazijn, dat in 1906 een special uitbracht in verband met het aanstaande 25-jarig jubileum in 1907.

nen. Die verbouwing hield meer in; de bovenverdiepingen van het aangrenzende pand van Café Hollandais werden gehuurd en aan de verkoopruimte toegevoegd. Het café-restaurant bleef voorlopig bestaan (tot de hele gevelrij in 1909-'10 afgebroken werd voor de nieuwbouw) en ook na de nieuwbouw (1912) kwam er op diezelfde plek weer een café-restaurant, namelijk Trianon. In de aanzet naar die nieuwbouw poogde Hirsch & Cie ook de twee laatste panden tot de Leidsekade te bemachtigen, maar de in 1902(?) geopende winkel van de vereniging 'Arbeid Adelt' en de zustervereniging 'Tesselschade' was niet van plan dat verkooppunt op te geven.

Boven: Blik in een der ateliers; het is niet duidelijk wat hier precies gebeurde.

Rechts: Een naaiatelier onder het dak. Ter verbetering van de lichtomstandigheden is er ook in het dakplaat nog een raam gemaakt. Het licht verbeterde pas echt toen er elektriciteit werd aangelegd.

Beide verenigingen waren een bijdrage aan de vrouwenbeweging van eind 19^e eeuw en in de winkel werden (en worden) handwerkproducten verkocht. Met de opbrengst daarvan wordt het werk van de verenigingen bekostigd.

Tot 1898 woonden Kahn met zijn gezin en Berg boven hun winkel, maar in 1897 hadden zij een groot woonhuis in de P.C.Hoofdstraat 183 gekocht. Ze lieten eerst het pand tot woonhuis voor hun twee gezinnen verbouwen door architect Jacot, die later ook de noodwinkel en de nieuwbouw op zijn naam mocht schrijven. Hij bouwde voor Kahn, die intussen vier kinderen met Julie Berg had, een stuk aan de stadvilla (eerste-steenlegging september 1897; zie foto) met een gescheiden ingang aan de Van Eeghenlaan 20.

Kahn bemoeide zich na de overname van modehuis Drecoll in We-

nen (1895) steeds minder met de Amsterdamse vestiging. In 1902 verhuisde Drecoll naar Parijs van welke vestiging Kahn algemeen directeur werd en twee employees van Hirsch & Cie uit Amsterdam de dagelijkse leiding vormden. In Amsterdam kwam de algehele leiding nu in handen van Sally Berg.

Ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de zaak in 1907 was er een receptie in het Concertgebouw, terwijl in een exclusieve gelegenheid een diner voor directie en een deel van het personeel aangericht werd; het overige personeel kreeg een gratificatie. Ook kocht de directie in 1907 in Laren 2½ hectare grond en bouwde daarop een herstellingsoord voor personeelsleden en/of hun kinderen. Deze instelling werd bekend als de Berg Stichting, waar tot 1965 nog Joodse weeskinderen ondergebracht werden. Het pand aan het Leidseplein is 's avonds feestelijk verlicht door snoeren gloeilampen langs de contouren van het gebouw.

Opmerkelijk nog is de *lunchroom* in de zaak, niet voor bezoekers maar voor het personeel. In ploegen van 30 personen tegelijk kon hier de maaltijd worden gebruikt. In de ruimte stonden twee lange tafels en de eerste jaren schoven de directeuren mee aan!

De verkoopruimte moest nog verder uitgebreid worden. Daartoe knoopte de directie in 1907 onderhandelingen aan met de gemeente Amsterdam over de aankoop van de Armenschool nr. 22 op Weteringschans 3-5. In 1909 werd het bod verruimd (zie ook pag. 10) en ging de stad akkoord. In datzelfde jaar kocht Hirsch & Cie alle gehuurde panden aan het Leidseplein naast de eigen vestiging en de binnenplaats achter de panden Leidseplein 17-25. Alles was nu in gereedheid om het hele complex van 3350 m² neer te halen en er een nieuw modepaleis op te bouwen.

Boven: Versiering van het Hirsch-pand en het Leidseplein ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898.

Links: Statiefoto van de directie met het hogere personeel. De opname is uit 1920.

Boven: In 1909 mocht Hirsch & Cie zich eigenaar noemen van Leidseplein 13 t/m 31 (tot Arbeid Adelt-Tesselschade) en Weteringschans 1-5 (inclusief de Armenschool en onderwijzerswoning).

Rechts: Ippy en Gertie. Een speciale band had de firma met beeldend kunstenaar Isaac Israëls, die vooral verzot was op de essayeuses van het bedrijf, de 'pasjuffers'. Toen Hirsch ook een vestiging van modehuis Drecoll in Parijs opende, mocht hij ook daar graag de mannequins schilderen. Deze modescenes vullen vandaag een belangrijk deel van Israëls' oeuvre.

Sylvain Kahn werd op 17 juli 1857 in Schirrhoffen (Elzas, toen Frans) geboren in een joods gezin. Hij was een der honderdduizenden Elzassers die na 1870 de streek verlieten toen de Elzas door het Duitse keizerrijk ingelijfd werd. Hij kwam op zijn veertiende als leerling bij het modehuis van Leo Hirsch in Brussel te werken, waar hij in 1881 al opgeklommen was tot directeur stoffeninkoop, met het accent op zijde, dankzij zijn bijzondere contacten met Claude-Joseph Bonnet en diens zijdefabrieken in de buurt van Lyon.

In de periode bij Hirsch leerde hij Sally Berg kennen en raakte bevriend. Met medewerking van hun werkgever Leo Hirsch openden beiden op 25 september 1882 aan het Leidseplein in Amsterdam Maison Hirsch & Cie, een kopie van de zaak van Hirsch en met door Leo Hirsch verschaft startkapitaal, bedrijfsconcept en -naam, maar overigens voor volledige verantwoordelijkheid van Kahn en Berg. Ook in Amsterdam regelde Kahn de stoffeninkoop en ook hier werd zijde een specialiteit.

Kahn huwde in 1885 de (eveneens joodse) jongere zuster van Sally, Julie Berg

(Warburg 1861-1935 Amsterdam). Het huwelijk werd op 29 mei 1885 gesloten in Keulen. Zij kregen vijf kinderen: Bernard Arnold (Amsterdam 1886-1941 Buchenwald), Caroline Alice (Amsterdam 1887-1972 USA?), Henri René (1888-Amsterdam-1970), Salomon Paul (1892-Amsterdam-1893) en Sophie Marthe (Amsterdam 1893-1943 Auschwitz).

In 1897 kocht Kahn samen met zijn compagnon Berg het woonhuis van A. F. Insinger in de P. C. Hooftstraat 183, waar beiden in 1898 gingen wonen. Voor de familie Kahn was eerst nog een nieuw deel aan de villa gebouwd (zie foto rechts, met daarop de vier kinderen Kahn bij de eerste steenlegging in 1897, vastgelegd door Jacob Olie).

Sylvain Kahn overleed op 3 december 1929 in Amsterdam. Julie Berg overleed op 2 maart 1935, eveneens in Amsterdam. [Klik hier](#) voor het grafische parenteel van Sylvain.

Albert Sally Berg werd in 1857 in Warburg (Sauerland/Duitsland) geboren. Hij was één van acht kinderen uit het tweede huwelijk van de textielkoopman Salomon Berg met Sophie Wittgenstein. Uit het eerste huwelijk met Sarah Levy had hij al vier kinderen, maar van de in totaal 12 kinderen stierven er drie jong. De familienaam Berg nam de grootvader van Sally in 1807 aan, bij de stichting van het koninkrijk Westfalen en de gelijktijdige emancipatie der joodse inwoners ervan. Vier van de zonen richtten net als hun vader een textielhandel op, Lucas, Josef en Max in Warburg/Neustadt. Sally beproefde zijn geluk in Brussel, waar hij als vijftienjarige leerling kwam te werken in het modehuis van Leo Hirsch. Daar klom hij op tot directeur haute couture. Tijdens zijn opleiding had hij Sylvain Kahn leren kennen, waarmee hij bevriend raakte en plannen ontwikkelde een eigen modehuis op te richten. Op een dienstreis had Berg vastgesteld dat Amsterdam een uitstekende vestigingsplaats voor zo'n modehuis zou zijn. Met medewerking van hun werkgever Leo Hirsch openden zij in november 1882 aan het Leidseplein in Amsterdam Maison Hirsch & Cie, een kopie van de zaak van Hirsch, met door Leo Hirsch verschaft startkapitaal, bedrijfsconcept en -naam, maar overigens voor volledige verantwoordelijkheid van Berg en Kahn. Dat zij een juiste keuze hadden gemaakt bewees het succes van hun zaak. Binnen een half jaar begonnen

de uitbreidingen, die twintig jaar aanhielden tot zij in 1912 een nieuw gebouwd pand openden op dezelfde plek op de hoek van Leidseplein en Weteringschans. De gehanteerde formule kwam er op neer dat er couturemodellen werden ontworpen, waarvan de klanten een op hun maten toegesneden kopie konden laten maken. Buiten dat werd het assortiment elk jaar verder uitgebreid met bijvoorbeeld kinderkleding, lingerie, corsetten, hoeden, schoenen en andere accessoires en kwam er zelfs een schoonheidssalon intern.

Nadat beide firmanten in 1895 het modehuis Drecol in Wenen hadden gekocht bemoeide Kahn zich steeds meer met de leiding van Drecol en nam Berg de algehele leiding van de vestiging in Amsterdam over. Wel bleef hij zich als couturier met de ontwerpen voor alle vestigingen bemoeien. Daarbij werd hij terzijde gestaan door Marguerite von Wagner-Besançon, die eerder in Amsterdam in dienst getreden was. In 1902 openden Kahn en Berg een vestiging van Drecol in Parijs en vertoonde Kahn zich nog minder in de vestiging in Amsterdam. Berg kon niet beschuldigd worden van zelfgenoegzaamheid. Hij had een grote rol in het ontwerpen van de couture voor alle vestigingen van de gezamenlijke ondernemingen, zonder daar ooit uitdrukkelijk zijn naam aan te verbinden.

In dezelfde periode als de opening van de nieuwbouw van Hirsch & Cie in Amsterdam (1912) opende Berg ook een parfumeriefabriek in het walhalla van de parfum: Neuilly sur Seine.

Sally Berg bleef ongetrouwd en overleed als een zeer vermogend man op 16 juni 1924 op zijn landgoed Dennenheuvel te Heemstede. Hij werd gecremeerd en zijn as werd overgebracht naar Warburg.

Klandizie en personeel

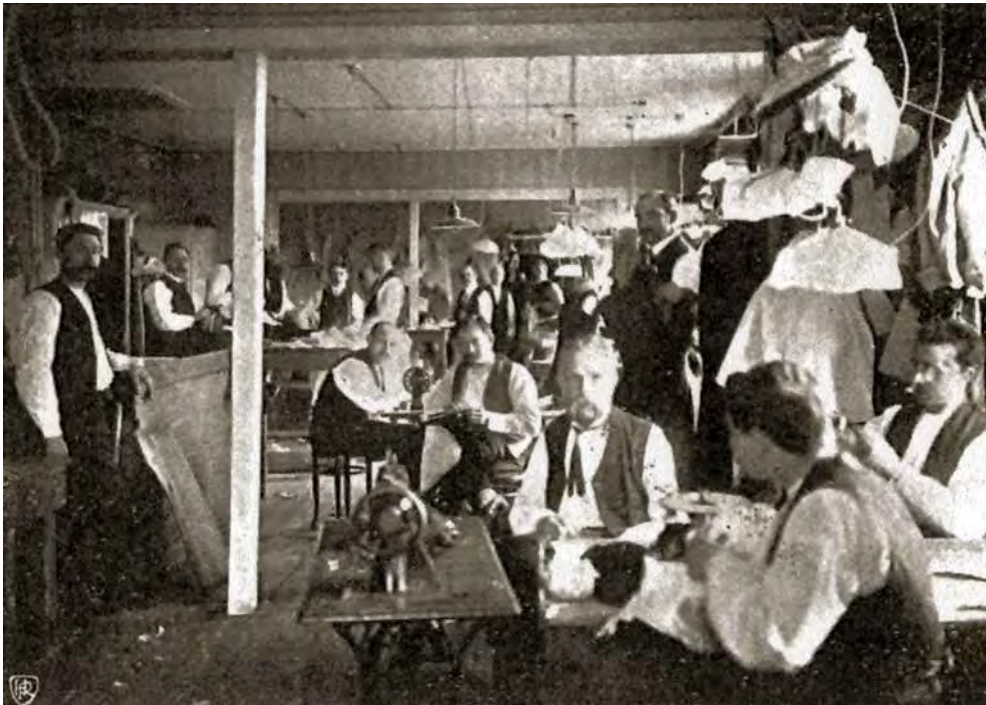
Winkelen bij Hirsch ging anders dan elders. Er waren klanten die op de begane grond bleven, maar ook die door een ontvangstdame werden opgevangen en naar een der weelderig ingerichte salons op de eerste verdieping werden geleid. De dames gingen ook niet op zoek langs uitgestalde kleding maar kregen een door de ontvangstdame gemaakte keuze geshowd door een der vijf pasdames. Eventuele wachttijden werden gevuld met exclusieve tijdschriften en versnaperingen. De clientèle is nooit alleen tot de lokale burgerij beperkt geweest, maar kwam uit het hele land naar dit exclusieve modehuis. De Amsterdamse burgerij schuifelde langs de etalages

om zich te vergapen aan de nieuwe mode. Vooral als de etalages verlicht waren, wat in de kranten aangekondigd werd, was het druk op het Leidseplein. Ter gelegenheid van de opening van het herbouwde modehuis werd een heuse modeshow gehouden. De mannequins kwamen van de modehuizen Drecoll en Paquin uit Parijs over en Nederland keek zijn ogen uit. Zoiets had men hier nog nooit gezien! In de jaren erna werd dit nog herhaald, tot na 1914 het reizen door Europa problematisch werd en de mannequins van Nederlandse bodem gerekruteerd werden. Ondanks dat Hirsch een volledig joodse onderneming was zijn er geen tekenen dat de typisch joodse openingstijden (zaterdag gesloten, zondag open) aangehouden werden, zeker niet meer in het interbellum.

Tot in de 20e eeuw was het vakpersoneel, de couturiers en de modistes, afkomstig uit Frankrijk of frans-talig België. Voor zover het personeel in contact kwam met de klandizie werden die in het frans aangesproken en het was de ge-

woonte dat het personeel onderling elkaar in het frans aansprak en met mademoiselle, madame of monsieur. Je moest wel heel hoog in de rangorde gestegen zijn voor je de directeur met monsieur Sylvain mocht aanspreken, de rest hield het bij monsieur Kahn. De aanvankelijk zo goede zorgen voor het personeel sneuvelden door de enorme uitbreiding van het bestand. Toen men in 1882 begon werkten er in de winkel twaalf personen en in de ateliers ongeveer vijftig. In het eetzaaltje, dat wel de *lunchroom* genoemd werd, schoof het personeel 'smiddags aan twee tafels aan voor de maaltijd. Het intern wonende personeel, meestal modistes uit België en hoofdzakelijk joodse meisjes, gebruikte ook 's avonds de maaltijd in de zaak. Aan het hoofd van de ene tafel schoof directeur Kahn met zijn gezin aan en aan de andere Sally Berg. Alleen

tijdens de sabbat at de familie in de familiekring. Als er zich een gelegenheid voordeed dat het complete personeel gefêteerd moest worden, bijvoorbeeld bij een jubileum, huurde de directie Maison Stroucken aan de overkant van het Leidseplein af.

In 1895 was het personeelsbestand uitgebreid tot in totaal zo'n 450 en in 1911 500 personen. Die konden lang niet allemaal in het pand ondergebracht worden en minstens 200 van hen bemanden ateliers elders in de stad. Die ateliers werden gedreven door dames die in het bedrijf het vak geleerd hadden en nu een leidinggevende functie toevertrouwd werd. Voorzover het personeel nog gebruik maakte

Boven: Naaiatelier

Links: Coupeurs

van het eetzaaltje gebeurde dat in ploegen van 30 personen per keer en de directie, nu onder leiding van Bernard Anton Kahn, liet zich allang niet meer zien. Mies van der Post bericht uit haar periode bij Hirsch, begin jaren '30, dat ze haar broodtrommeltje meenam van thuis. Daar had moeder Van der Post een ruime portie ingedaan, zodat Mies haar vriendin uit een straatarm gezin, de joodse Betsy Bella Blanes, wat kon toestoppen. Het waren duidelijk crisisjaren! Dat werd op diverse manieren ook aan de rest van het personeel duidelijk. De firma kreeg het steeds moeilijker met de concurrentie van de confectieindustrie en om de bedrijfsresultaten positief te houden was er veel druk op het personeel om maximaal te preste-

Boven: Bontafdeling (pelterij)

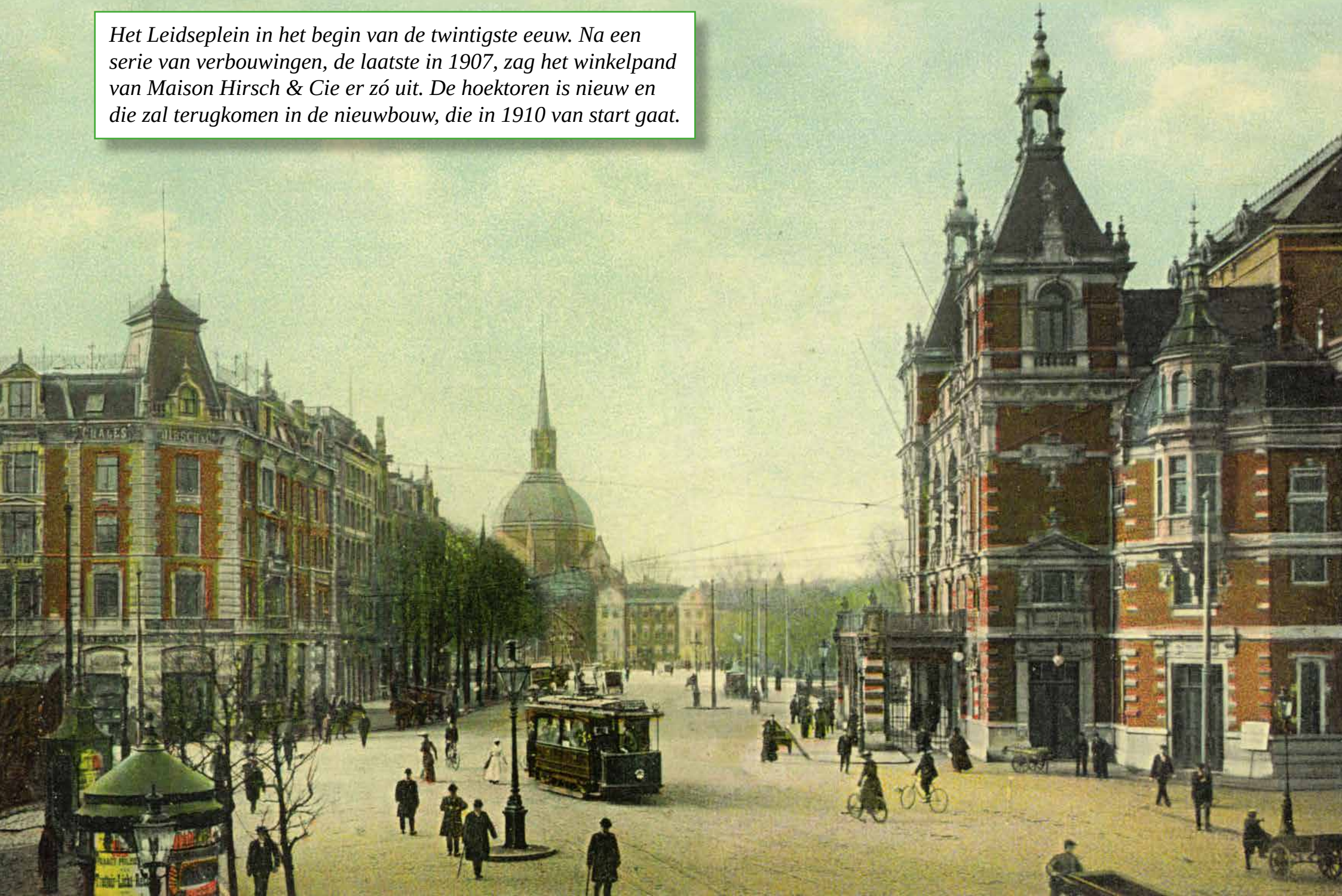
Rechts: Advertentie uit 1910; een compleet costuum voor f 49,-

ren. Ook de overwerkdwang was sterk aanwezig en de huiselijke omstandigheden van de afzonderlijke personeelsleden waren ondergeschikt aan het belang van de zaak. Wie niet spoorde dreigde ontslag!

De calculatiemethode bij Hirsch & Cie was op z'n zachtst gezegd ongewoon, zeker naar hedendaagse begrippen. De prijs werd strak berekend aan de hand van verwerkt materiaal en tijd en leverde een niet onderhandelbare eindprijs op. De eerder geciteerde Mies van de Post had als taak minutieus elke centimeter materiaal van een model op te meten en te noteren. Aan de hand van die opgave werd niet alleen de eindprijs berekend maar ook bepaald hoeveel van een bepaald materiaal naar de ateliers gezonden moest worden om een opdracht uit te kunnen voeren. Ook de beleving van de ateliers en het weer ophalen en doorsturen van de kant-en-klare kledingstukken naar de verkoopafdeling of paskamers behoorde tot de taken van Mies' afdeling. Al doende had de bedrijfsleiding een gedegen toezicht op het juist gebruik van de meestal kostbare materialen.

Het Leidseplein in het begin van de twintigste eeuw. Na een serie van verbouwingen, de laatste in 1907, zag het winkelpand van Maison Hirsch & Cie er zó uit. De hoektoren is nieuw en die zal terugkomen in de nieuwbouw, die in 1910 van start gaat.

Nieuwbouw en hulpmagazijn

De directie vond het tijd worden dat het samenraapsel van verkoopruimten en ateliers vervangen werd door een homogeen gebouw en gaf architect Alphons Jacot opdracht voor een nieuw gebouw. Jacot had zijn sporen op het gebied van winkelpanden al verdiend en leek de aangewezen persoon voor deze opdracht (zie ook de biografie van Jacot op pag. 28-29). Hij had daarvoor een grondstuk van in totaal 3250m² ter beschikking, de percelen Leidseplein 13-31 en Weteringschans 1-5 omvattende, plus de binnenplaats achter deze percelen tot het terrein van het kantongerecht/gevangenis. De panden op die percelen waren in de periode 1887 tot 1909 aan-

Boven: De hoofdingang van de noodwinkel, het Hulpmagazijn Hirsch & Cie.

Rechts: Nog eens de hoofdingang van de noodwinkel. De clientèle werd in 1911 met de auto voorgereden.

gekocht, maar soms slechts gedeeltelijk in gebruik genomen. Het sluitstuk was de koop in 1909 van de Stadsarmenschool met onderwijzerswoning Weteringschans 3-5 naast het winkelpand. De pogingen om ook de panden Leidseplein 33 (Arbeid Adelt-Tesselschade sinds 1902) en 35 (Flowershop Ivy sinds 1901) te kopen mislukten en bleven buiten het plan (zie ook pag. 38-39).

Onderdeel van de opdracht was er voor te zorgen dat de verkoop van Maison Hirsch & Cie zoveel mogelijk ongestoord voortgang zou vinden tijdens de bouw. Daartoe zou een noodwinkel gebouwd worden op het in 1909 gedempte deel van de Lijnbaansgracht, waar ook Hirsch & Cie zijn (financiële) steentje aan bijgedragen had. Het moet gezegd worden dat de gemeente Amsterdam zeer welwillend

tegenover de plannen van Hirsch & Cie stond en alle medewerking verleende, zowel in het vergunningencircuit als technisch (Publieke Werken). Eind 1910 werd een begin gemaakt met de bouw van het “hulpmagazijn” en ook dat was door Jacot ontworpen. Het zou een gebouw met twee verdiepingen worden met de afmetingen 120 bij 10 meter. De ingang kwam aan de lange zijde aan de Weteringschans. Als aannemer werd M. Stam uit Wormerveer aangenomen, die aangezegd kreeg 1 maart 1911 het gebouw diende op te leveren. Stam stuitte bij het grondwerk al op ernstige problemen, toen onder het maaiveld de oude stadsmuur te voorschijn kwam, met een dikte van 3,5 meter aan de voet, die eerst opgeruimd moest worden. Door tussen de 120 en 150 bouwvakkers tegen een verhoogd loon de klok rond te laten werken lukte het de noodwinkel

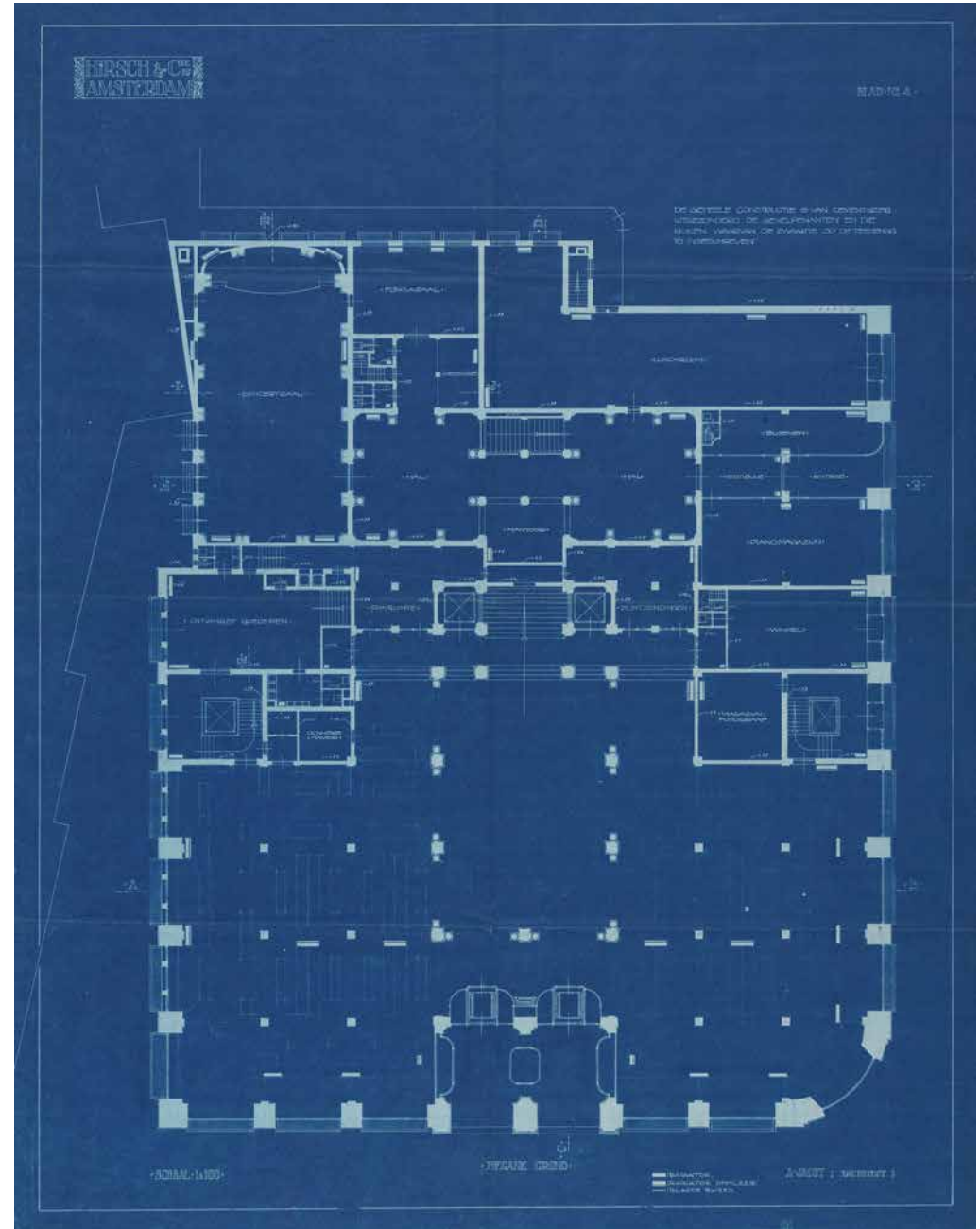
begin maart 1911 te openen. De pers vond het gebouw een sieraad voor het plein en zag er geen bezwaar in als het zou blijven staan wanneer Hirsch er weer uit vertrok.

De winkel was ongeveer 125 bij 10 meter groot, telde twee verdiepingen en de vloeroppervlakte bedroeg 2400 m². De hoofdingang was aan de korte zijde aan het Leidseplein en was omgeven door een zuilenpartij en eenterras daarboven. De tweede ingang was aan de lange zijde en omgeven door bloembakken. Het hele gebouw was ivoorwit geschilderd. De bouwkosten bedroegen f 120.000,-.

Grote aandacht was besteed aan brandpreventie en brandslangen en een sprinklerinstallatie droegen daaraan bij. Bovendien was er buiten de openingsuren een brandwacht aanwezig. Over de inrich-

ting is weinig bekend, behalve de foto's (zie pag. 26). De binnenhuisarchitectuur was in handen van Joseph Crouwel jr. (1885-1962) die in 1911, na deze opdracht, zijn eigen architectenbureau begon. De verlichting was elektrisch, waarbij duizenden lampen gebruikt werden. In een hoek achter in het gebouw was een soort kapelletje ingericht, waar een maquette van het nieuw te bouwen modehuis werd tentoongesteld. De verkoopruimten waren op de begane grond, de noodzakelijkste ateliers en de administratie waren op de verdieping, die niet het hele grondvlak innam. Zo kon de verkoopruimte tot het glazen dak reiken, dat in de zomer gekoeld zou worden door er water over te laten stromen. Voor de winterdagen was er centrale verwarming geïnstalleerd. Beneden stonden de modellen en andere artikelen uitgestald in 28 vitrines. Tegen de suggesties in is het noodgebouw, na de oplevering van de nieuwbouw, toch afgebroken en vervangen door een plantsoen.

Alphonsus Maria Leonardus Aloysius Jacot (1864-1927)

Alfons Jacot bezocht na het behalen van het diploma HBS de mede door Cuypers opgerichte Quellinusschool, een kunstnijverheidsschool gericht op het decoratieve element in de architectuur en een voortzetting van de 'bouwloods' van de Rijksmuseum-bouw. Naast de schooluren deed Jacot praktijkervaring op bij gemeenteingenieur Th. G. Strengers. Daarop volgde vanaf 1883 praktijkwerk bij de architecten H. Moen GPzn, A. Salm GBzn en A.L. van Gendt, en tenslotte in 1885 een eigen architectenbureau. Zijn eerste opdracht was meteen bepalend voor de rest van zijn carrière, namelijk de winkelpui voor Geels & Co aan de Warmoesstraat 67, nu Koffie- en Theemuseum. Jacot begon zijn bureau samen met Willem Oldewelt (1865-1906), die hij nog van de HBS kende en die in Parijs gestudeerd had aan de Academie des Beaux Arts. Op basis van de verfijnde en elegante detaillering die Oldewelt wist aan te brengen en het zakelijke instinct van Jacot, was het bureau Jacot & Oldewelt redelijk succesvol met winkelpanden en woon/winkelhuizen. Een door Jacot & Oldewelt gebouwde winkel werd synoniem voor eigentijds en toch gezellig winkelen. Oldewelt werd echter ernstig

Het struikelblok voor Jacots ontwerp voor Maison Hirsch & Cie in Amsterdam, het ontwerp van Frank Atkinson voor Selfridges in Londen.

ziek en verliet noodgedwongen het bureau in 1903. Pas toen werd duidelijk hoeveel invloed het talent van Oldewelt op de projecten van het bureau hadden gehad, want het eerste project van Jacot alleen, de uitbreiding van Maison de Bonneterie aan het Rokin, werd een plumpe, karakterloze kolos, die meer van een bankhuis dan van een winkel weg had. Dat neemt niet weg dat directie en klandizie zeer ingenomen waren met het resultaat.

In 1907 associeerde Jacot zich met zijn chef de bureau August H. Zinsmeister en kregen getalenteerde bureaumedewerkers als Guillaume F. La Croix (winkel Gebr. Lange-meijer, Heiligeweg) en Cornelis J. Blaauw (Park Meerwijk, Bergen) ruimte om zich te ontplooiën.

De grootste opdracht die Jacot ooit kreeg is een blamage voor hem geworden. In 1909 werd hij betrokken bij de vervanging van de winkel van Modehuis Hirsch & Cie aan het Leidseplein. De verkoopruimte zat verdeeld over een groot aantal panden, soms alleen bovenverdiepingen, die aan de oorspronkelijke

winkel Leidseplein 13 grensden. Op de successievelijke aankoop van een aaneengesloten grondgebied van 3350m² 'ontwierp' Jacot een kolossaal gebouw dat struikelde over de gemeentelijke Schoonheidscommissie. Deze commissie van vakbroeders herken-

de onmiddellijk de nieuwbouw van Selfridges in Londen (architect Frank Atkinson, 1909) en keurde het ontwerp wegens plagiaat af. Zij gaven Jacot ook aan waar de pijnpunten lagen en waar het ontwerp aangepast moest worden. Vooral de wijziging in de daklijn heeft Jacot achteraf nog de meeste hoon opgeleverd. Het beste onderdeel van de wijzigingen was nog de koepel, die de hoogte van het gebouw op ruim 38 meter heeft gebracht. De stijl van het gebouw was een samenraapsel van stijlelementen (iets dat men eclectisch is gaan noemen) en wordt vandaag onder de UM-1800 stijl (ook wel Amerikanisme) geschaard. De belangrijkste kenmerken daarvan zijn de degelijke, monumentale uitstraling, het overvloedig gebruik van natuursteen, neo-classicistische, Louis XVI en verstrakte Jugendstil-kenmerken. De minder complimenteuzen betiteling is 'de stijl van het kapitaal'.

Wat eigentijdse kritieken:

- Tegenover het fraaie American Hotel en de Stadsschouwburg met hun rijke en schilderachtige detaillering is het logge en pompeuze Hirschgebouw van een veel te grote schaal.
- De zuilen dragen een zware kroonlijst, die het einde van de gevel zou moeten zijn. Daarboven volgt echter een attiek met nog eens een balustrade en dan pas het dak, met het gevolg dat de

gevel zich schijnbaar achter de kroonlijst voortzet.

- De koepel heeft geen samenhang met de gevels, schaadt het silhouet en was beter achterwege gebleven.
- De inrichting is van een zoetsappige middelmatigheid, die zeer dicht in de buurt van smakeloosheid komt.

Frappant is dat Jacot ook de noodwinkel voor Hirsch & Cie ontwierp, die van 1910-'12 op het Leidseplein heeft gestaan (het deel dat later Kleine-Gartmanplantsoen ging heten) en die zo in de smaak viel dat er stemmen opgingen het gebouw te laten staan. Het duidt er op dat Jacot moeite had met grootschalige gebouwen en beter in winkelpuien was.

De carrière van Jacot leed niet in het minst onder het commentaar. Hij kreeg voortdurend nieuwe opdrachten voor zijn degelijke gebouwen met internationale allure. Vooral zijn talent om snel en goedkoop te bouwen zal daaraan bijgedragen hebben.

In de vakliteratuur wordt hij nagenoeg genegeerd. Wat de tijdgenoten

– en dan vooral zijn vakbroeders – ook voor commentaar hadden op het nieuwe modehuis van Hirsch & Cie, vandaag is het gebouw een rijksmonument!

Dit is zoals het Hirsch-gebouw is geworden na aandringen van de Schoonheidscommissie en daarin met name van A.W. Weissman

Ontwerp nieuwbouw

Als we de blauwdruk (zie pag. 27) van de begane grond als leidraad nemen krijgen we een overzicht van de ontworpen verkoopruimten en de inrichting van die begane grond. Het wordt direct duidelijk dat het gebouw op de groei is ontworpen, zodat men niet snel met plaatsgebrek zal kampen. Als we de leesrichting aanhouden zien we links met een stippellijn aangeduid de gebouwen van het kantongerecht en tussen dat en het Hirschgebouw een steeg. Binnen het gebouw linksboven een concertzaal. Rechts daarvan een kleinere ruimte, die aangeduid wordt met fonolazaal, wat betekent dat hier een pianola of andersoortig automatisch muziekinstrument opgesteld zou worden. De rest van de zuidwesthoek van het gebouw was gereserveerd voor wat hier lunchroom genoemd wordt

maar in de praktijk café-restaurant Trianon zou huisvesten, op nagenoeg dezelfde plek waar voorheen het populaire café-restaurant Hollands gevestigd was geweest.

Daaronder vinden we de goederenontvangst aan de steeg met het kantongerecht, later wel eens de Hirsch-passage genoemd, waar de ingang van bioscoop Alfa zou komen. Rechts daarvan de pakruimte, dan de grote trap en rechts daarvan de afdeling zichtzen-

Pag. 27: Een blauwdruk uit de serie van architectenbureau A. Jacot, in dit geval de begane grond. Onder is de Weteringschans met de hoofdingang en rechts het Leidseplein met nog een ingang.

Boven: De hoofdingang in gebruik bij de geachte clientèle.

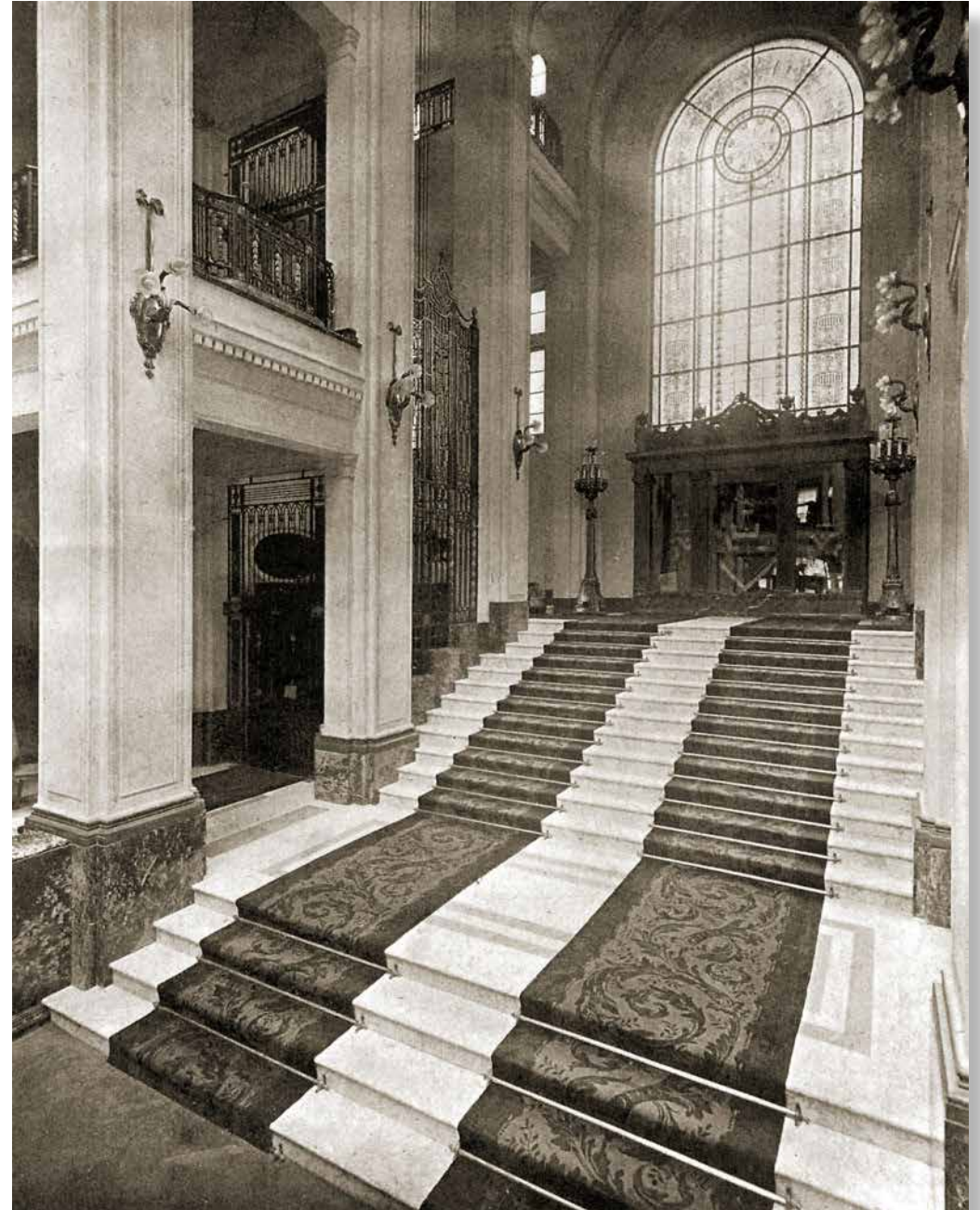
Links: Nogmaals de hoofdingang aan de Weteringschans. Op 13 oktober 1915 werd dit deel omgedoopt tot Kleine-Gartmanplantsoen en kreeg Hirsch het huisnummer 2

dingen. Dan volgt nog een (nu nog anonieme) winkel met een ingang aan het Leidseplein. Tussen deze winkel en Trianon was de ingang aan het Leidseplein, die aansloot op een vestibule en dan toegang gaf tot de grote verkoophal. Links en rechts van de ingang waren kleine winkeltjes, respectievelijk een pianomagazijn en een bloemenshop. Deze afzonderlijke winkels en de tearoom werden verhuurd; Trianon betaalde f 20.000,- per jaar om de lunchroom te mogen exploiteren.

In het middendeel van het gebouw waren kleinere, afgesloten winkels opgenomen, met van links naar rechts een ruimte waarin een donkere kamer is opgenomen en het atelier van fotostudio Merkelbach geworden zal zijn. Aan de andere kant van de middenruimte was nog een magazijn voor de fotograaf. Daartussen was nog een klein kantoor opgenomen, dat aan de entree Leidseplein grensde. Latere beschrijvingen van Merkelbachs studio plaatsen deze op een bovenverdieping, dus lang zal die niet op de begane grond gebleven zijn. Links en rechts zien we nog kleine trappenhuisen naar de bovenverdiepingen, ongetwijfeld voor personeel en diensten. De rest van de begane grond werd ingenomen door de grote verkoophal met de hoofdentree aan de Weteringschans.

Omdat er geen glazen dak kan zijn werd een naar de binnenplaats gericht een groot gebrandschilderd raam geplaatst voor wat extra licht in het grote trappenhuis. Op dat trappenhuis komen steeds de grote verkoopruimten uit, zoals op de eerste verdieping, die omringd wordt door diverse magazijnen, een koffiekamer voor het personeel met keuken en een privékantoor. Verder een pakruimte en een wachtkamer.

Rechts: Het monumentale trappenhuis met het gebrandschilderde raam..

Op de tweede verdieping zet zich de verkoopruimte aan de kant van de Weteringschans voort en in de vleugels link de eerste ateliers en rechts nog meer magazijnen. Op alle volgende verdiepingen zijn nog meer ateliers en nog meer magazijnen. Ook een aantal nog steeds inwonende personeelsleden hebben daar hun verblijven. Klik [deze link](#) als u verder wilt inzoomen op de blauwdruk van de parterre.

De bouwkosten van het nieuwe modehuis bedroegen f 1,2 miljoen.

Boven: De verlichte etalages waren een publiekstrekker. Ze werden verzorgd door een apart team onder leiding van chef-etaleur P.M.A. Uiterwijk.

Rechts: De centrale hal

Opening 14 november 1912 en de modeshow

Kritiek op de architectuur of niet, Amsterdam was verrukt van het nieuwe modepaleis en verdrong zich de dagen voor de opening voor de verlichte etalages. Ook op de dag zelf was het druk rond het gebouw en verdrong men zich om door de deuren een glimp van het interieur op te vangen. De hele dag werden bloemstukken bezorgd en werd het inwendige van het pand veranderd in een bloemenzee. De kranten schilderden het modepaleis in gloedvolle taal: *...een tempel van oneindige gelukzaligheden, een kathedraal van aardse, bijna hemelse genietingen...* en *...het gebouw stond als een sprookjespaleis in gloeiende kleuren afgetekend tegen de avondhemel, een Bengaalse flambouw kroonde de koepel...* en

ook: De zoldering is één enorme lantaarn van in metaal gevatte spiegelruiten. Op de uitgestrekte terazzovloeren vonkelen karmijnrode tapijten – uw voeten zinken aangenaam in de malse stof. Aan de zoldering hangen goud- met kristallen kroonluchters, als meteoren. Aan de wanden stralen als pralende ruikers de lampen, die een volle lichtschijn uitzenden. Overal waar u kijkt bespeurt u bloemen, een overvloed, een tuin van bloemen. Boven, op de gaanderijen staan wachtend bedienden in rok met schelwitte plastrons en handschoenen. Daar wachten de meisjes in zwarte dienstjaponnen, blinkend witte voorschoten en kokette mutsjes naast theetafel-tjes met kandelaars, bloemvazen en sierlijk porselein.

Voor de opening werden de gasten uitdrukkelijk uitgenodigd; een uitgelezen gezelschap op de avond van 14 november zelf en de rest op de drie daarop volgende dagen.

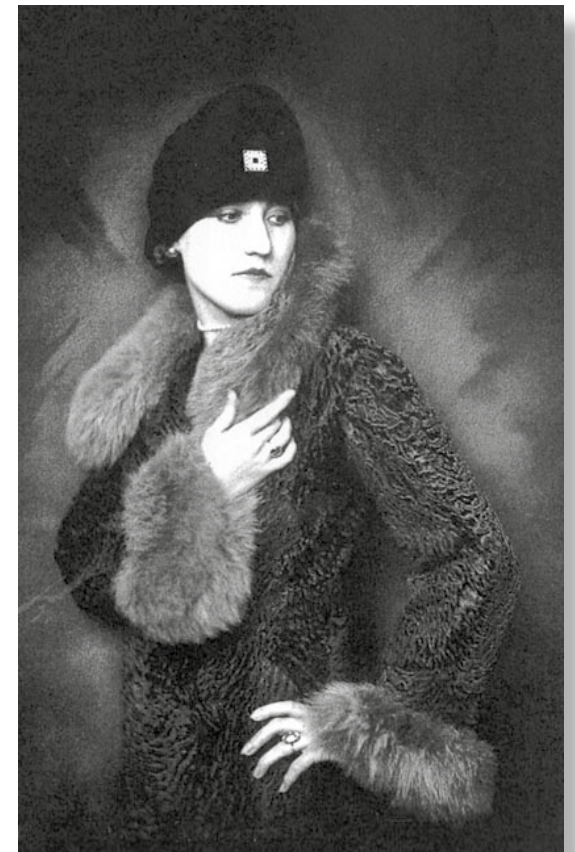
Vooraf aan de eigenlijke opening was een receptie, waarin Sylvain Kahn de aanwezige burgemeester Roëll dankte voor alle medewerking van de gemeente om de bouw tot een succes te maken. Gespeend van enige bescheidenheid prees hij zijn nieuwbouw aan als de laatste, nog ontbrekende parel aan de Amsterdamse kroon. Aansluitend aan de officiële opening was er de modeshow. Voor het eerst konden de dames in eigen land een modeshow bijwonen, waar creaties uit Parijs en Wenen werden getoond. Overal in de zaak, ook

Boven: De gaanderij op de tweede verdieping
Links: Een privékantoor.

op de gaanderijen stonden stoelen met daartussen een strook van grijs wollig tapijt voor de mannequins. De van de Parijse modehuizen Dre-coll en Paquin afkomstige mannequins werden met de lift naar de verdiepingen gebracht, waar ze hun ronde maakten en weer vertrokken naar de volgende verdieping. Zij liepen op een manier die het Nederlandse publiek niet kende. Het was alsof ze over het tapijt zweefden, begeleid door de muziek van een orkest. Dat was iets anders dan de pasjuffertjes! De aanwezige heren werden er soms wat onrustig van en in de krantencommentaren achteraf schroomde een journalist niet de mannequins met prostituees te vergelijken. Tijdens de pauze kwamen de bedienden in actie. Zij boden thee met biscuits en bonbons op zilveren schaaltes aan. En het bleef niet bij de modeshow op de openingsdag; hij werd op 15, 16 en 17 november nog eens herhaald voor genodigden van een tweede garnituur. Na 1912 zou het fenomeen modeshow regelmatig terugkeren en niet alleen bij Hirsch & Cie.

Na 1914 werd het door de Eerste Wereldoorlog problematisch voor de modeshows steeds franse mannequins te laten komen en verschenen dames van eigen bodem, zoals

De ‘Quaestie Trianon’

Schandaal rond restaurant Trianon in Amsterdam (eigendom van de wijnkopersfirma Ferwerda & Tieman) waar in 1912 Joodse bezoekers worden gediscrimineerd. Het restaurant is gevestigd in het nieuwe modepaleis van Hirsch & Cie op het Leidscheplein in Amsterdam.

Een ingezonden brief, die het Nieuw Israëlitisch Weekblad ontving en pas na wederhoor op vrijdag 29 november 1912 plaatste:

Ferwerda & Tieman en Antisemitisme

Geachte Redactie! Beleefd verzoek ik u opname voor onderstaande regelen.

Zaterdagavond was ik met mijne vrouw in het nieuwe café van Ferwerda & Tieman „Trianon” op het Leidscheplein. Ik bestelde voor mijne vrouw koffie en voor mij een glas bier. Aan hetzelfde tafeltje zaten een niet-Joodsche heer en dame, die ieder een kop koffie en daarna ieder een glas bier gebruikten. Toen de kellner bij hen kwam afrekenen, hoorde ik hem zeggen: Ik krijg van u, 2 koffie – 60 cents en 2 bier – 50 cts. Dat is dus f 1.10. De heer betaalde en ging heen. Even later ontbood ik den kellner en vroeg, wat ik schuldig was, f 1.10 was zijn antwoord. Ik zei: „Ik heb 1 koffie en 1 bier gehad.” De kellner herhaalde nogmaals: „Dat is 60 cts. en 50 cts., dus f 1.10. Ik betaalde. Even later riep ik den kellner terug en zei, dat hij zich toch zeker vergist had, omdat de heer naast ons voor het dubbele hetzelfde had betaald. En hier laat ik het antwoord van den kellner volgen: „Om u de waarheid te zeggen, moeten Israëlieten hier het dubbele betalen. Anders zouden zij hier de overhand krijgen en dat moet geweerd worden.” Ik schrikte van dit antwoord, doch de kellner ver-

volgde: „Kijkt u er mij maar niet op aan. ‘t Is de instructie van de directie, die het ons voorschrijft. Wij gaan op de gezichten af. Een Christen, die er als een Jood uitziet, kan er evengoed de dupe van worden.” Hij wees mij iemand aan en zei: „Toen deze heer straks binnenkwam, zei de chef: Denk er om, die heer gelijkt op een Jood, hij is er echter geen. Laat hem dus niet dubbel betalen.” Ik had natuurlijk niet aan zoo iets verschrikkelijks gedacht en meende, dat het te veel betalen louter op eene vergissing van den kellner berustte.

Ik ging naar den chef en vroeg, of het waar was, hetgeen de kellner me verteld had. Hij aarzelde met antwoorden, doch zei eindelijk: ‘t Is hier de usance, dat Zaterdag- en Zondagavond het dubbele betaald wordt.’ Ik zei, dat dit niet waar was, omdat ik anderen minder had zien betalen. Ook sprak ik later op straat een van mijne kennissen, die er naar het oordeel van den kellner zeker als een niet-Jood uitzag, en daarom, maar 25 ets. had betaald voor een glas bier. Het is zeker diep treurig, dat in de hoofdstad van ons vrije Nederland, in een café, gevestigd in een gebouw, dat door Joodsche energie is tot stand gebracht, zulk anti-semitisme mogelijk is. U dankende voor de verleende plaatsruimte.

ISRAËL JAKOBS

Het blad tekende hierbij aan:

Wij hebben ons naar aanleiding dezer ernstige klacht – ons gewerd nog een tweede – gewend tot de firma Ferwerda & Tieman, die ons verzocht het volgende op te nemen:

Tegen de grief uitgedrukt in het stuk van den geachten inzender voerden wij het volgende aan: Waar de directie van Trianon het peil der bezoekers van

hare inrichting zoo hoog mogelijk wenscht te houden, gaf zij haren ondergeschikten opdracht, op aanwijzing van een chef, die bezoekers een hooger prijs voor hunne vertering te doen betalen welken geacht worden daarvoor in aanmerking te komen.

Deze maatregelen geldt niet alleen voor Israëlieten, zooals ten onrechte door een der kellners werd beweerd, doch wel degelijk voor een ieder die feitelijk niet in het luxueuse milieu van Trianon thuis behoort. Er is een soort publiek in Amsterdam dat de gewoonte heeft, zich op drukke dagen in de café's vroegtijdig van de beste plaatsen te voorzien, en deze gedurende uren bezet te houden zonder dat de baten van hun bezoek opwegen tegen hetgeen Trianon hun biedt. Dit bezoek nu wenscht de directie niet aan te moedigen, te meer, wijl de geregelde bezoekers daardoor alle goede plaatsen bezet vinden. Ten einde dit nu tegen te gaan, heeft de directie een maatregel genomen die naar zij meent door het goede Amsterdamsche publiek, waarvoor Trianon gecreëerd werd, geapprecieerd zal worden.

FERWERDA & TIEMAN

Het Nieuw Israëlitisch Weekblad reageerde hierop als volgt:

Het antwoord der directie van „Trianon” bevredigt ons volstrekt niet, en zoo men aandachtig dat antwoord leest, stelt men den inzender in het gelijk, en beschouwt men het antwoord als een klageijlike uitvlucht.

Antisemitisme schrijft de heer Jakobs boven zijn artikel. Dat gaat niet goed, dachten wij op den eersten oogenblik. De directie van Trianon zou dan, zoo zij aan antisemitisme laboreert, toch niet voor veel geld haar café ingehuurd hebben bij een firma, wier leden achtenswaardige Joden zijn, en die zich hun

toebehooren tot het Jodendom ook niet schamen.

Antisemitisme, maar dan zou de directie van dat café zich toch niet bezoe-delen aan Joodsch geld. Of zou dat geld ontsmet worden, indien de Semiet dubbel zooveel betaalt, als de Christen.

Antisemitisme, maar naar ons wordt medegedeeld, worden in een der café's, waar dezelfde firmanten zijn, wel Joden toegelaten, en wel dames met haar heeren, en heeft de directie geen berouw er van, dat daar de Joden komen. En

toch is het daar weelderig ingericht, alhoewel niet zoo verlicht als „Trianon”.

Antisemitisme, maar de eigenaars van „Trianon” hebben nog zooveel koffiehuisen, die vol Joden zitten, en dan zouden die Joden die inrichtingen toch niet mogen bezoeken, en moesten dan wegblijven.

Antisemitisme, maar de heeren van „Trianon” verkoopen ook wijn, hebben vele Joodsche klanten, en die zouden, om de heeren niet te besmetten, verder bij anderen hun dranken moeten bestellen. Wat is het dan? De directie geeft het antwoord. Zij wil het gegoede publiek. Nu zal de directie onder het gegoede publiek, evenmin als wij, verstaan: mondaines met haar galants. De

directie weet zeer goed, dat die elders een onderkomen vinden, en dat men daardoor spoedig een aardig kapitaaltje kan verdienen.

Waar is het criterium voor het gegoede publiek, en waar is de chef, die op den eersten blik dadelijk kan zien, of men het onschatbaar voorrecht heeft, door hem – die zeker der directie de bewijzen van zijn moreel gedrag en gegoedheid voor zijn indienst-treding heeft overlegd – te worden gekeurd, of men tot het gegoede publiek behoort. Wij kunnen de verzekering geven, dat zij, die bij ons zich kwamen beklagen over de ontvangst, welke zij in de

inrichting hadden, en wegens hun positie in de maatschappij en wegens hun ontwikkeling en beschaving een goede plaats in de maatschappij innemen, en zeker niet willen zitten in een gezelschap, waar moraliteit, onbevlekt maatschappelijk leven niet hoog staan aangeschreven. Dus waar de grens? Wie is de man, die het recht heeft, ook wegens zijn onbevlekt verleden, daar te beslissen? Men spreekt wel eens van „uitsmijters”, maar die zal „Trianon” “toch in zijn inrichting geen oordeel over de waarde zijner begunstigers toestaan. Het zou al zeer onvoorzichtig en zeer dom zijn.

Het is daarom, dat wij ons – alhoewel wij ‘t aanvankelijk niet geloofden – niet aan den indruk kunnen onttrekken, dat hier wel degelijk antisemitisme in het spel is, en dat de firma een Joden-reine inrichting wil hebben.

Wij zijn geen koopman, maar men heeft ons verzekerd, dat in een soliede en nette zaak niet voor een en hetzelfde artikel verschillende prijzen worden afgenomen, en zeker niet, zoo het verschil honderd procent bedraagt, zooals hier het geval is. Wij kunnen dat niet beoordeelen. Is dat wel het geval, dan zouden wij met bescheidenheid ernstig in overweging willen geven, een zeer hoog uniform-tarief voor Joden en Christenen vast te stellen, en bovendien te bepalen, dat men niet langer, dan 30 minuten voor een consumptie mag blijven zitten. Dat maakt de controle voor de ontvangsten, die thans volgens het *systeem-Trianon* moeilijk na te gaan zijn (gegoede stand f 0.25, niet gegooede f 0.60) zeer eenvoudig en gemakkelijk. Een soort tijdmeter geeft nauwkeurig aan, hoe lang men gezeten heeft. Je krijgt dan alleen rijke lui – dus de gegooede stand – en van het langzittend-publiek ben je verlost. Tot zolang alles geregeld is, zal men dan

naar een ander comfortabel zitje moeten uitzien. Dat is in Amsterdam niet moeilijk. Red.)

Verklaring der firma FERWERDA & TIEMAN in zake Trianon, voorafgaand aan een protestvergadering in Bellevue.

De firma Ferwerda & Tieman betuigt haar oprecht leedwezen over het feit dat zij door een ondoordachte order, waaraan nog door hare ondergeschikten de meest ongewenschte uitbreiding werd gegeven, naast anderen in het bijzonder hare Joodsche gasten heeft gekrenkt.

Zij verklaart uitdrukkelijk dat iedere antisemitische gezindheid haar volkomen vreemd is, dat zij het gebeurde als eene ernstige, door haar gemaakte fout uitermate betreurt en haar personeel de meest strenge orders heeft gegeven waardoor correcte behandeling harer bezoekers, zonder onderscheid, voortaan verzekerd zal zijn. De firma Ferwerda & Tieman biedt aan ieder die in hare lokalen eene krenkende bejegening ondervond, hare oprechte verontschuldigen aan.

FERWERDA & TIEMAN.

Het N.I.W. meende: Nu wij ons oordeel over de aangelegenheid hebben gezegd, menen wij voor bovenstaande verklaring der firma geen plaats in ons blad te mogen weigeren.

Na de verklaring der firma gelooven wij, dat men nu verder het stilzwijgen over de aangelegenheid moet bewaren, en nu aan het publiek zelf moet overlaten, hoe het meent te moeten handelen.

-Red.

(Deze redactie heeft zich niet verder met de spelling van 1912 bemoeid)

vaste Hirsch-mannequin Letty van Wijk op de foto rechts. Wie waren nu de eigenaren van de twee panden aan het Leidseplein die ontsnapten aan de expansiedrift van Maison Hirsch & Cie? Op Leidseplein 33 huisde sinds 1901 of '02 de handwerkwinkel van de vrouwenvereniging Tesselschade. Dit was een van de vele verkooppunten van de vereniging waar handwerken verkocht werden. De ontstaansgeschiedenis van de vrouwenvereniging was bepaald onrustig begonnen. Op 17 oktober 1871 richtte Betsy Perk (1833-1906), nicht van de dichter Jacques Perk, de Algemeen Nederlandsche Vrouwenvereniging 'Arbeid Adelt' op. Het doel er-

Boven: Het Leidseplein met het Hirschgebouw en de panden 33 en 35, die zeer tegen de zin van de directie niet verworven konden worden en buiten de nieuwbouw bleven. De foto is van ná 1934, toen de hoekwinkel ingrijpend werd verbouwd. Rechts: Een recente foto van het pand van Tesselschade-Arbeid Adelt.

van was voor die tijd revolutionair. Betsy wilde vrouwen uit de midden- en hogere klassen de gelegenheid geven om voor geld te werken. Destijds werd een zogeheten 'beschaafde vrouw' geacht haar leven te besteden aan een echtgenoot en het moederschap. Dankzij Perks inzet werd op 7 december 1871 in Delft een verkooptentoonstelling gehouden van handwerk. En, heel bijzonder: de namen van de maaksters stonden bij het werk vermeld. Dit betekende een dappere 'coming out' voor deze vrouwen, die openlijk toegaven geld te willen verdienen. De tentoonstelling werd een groot succes. De kranten stonden er vol van, iedereen sprak erover en zelfs Koningin Sophie was aanwezig. Bovendien besloot zij beschermvrouwe te worden van de jonge vereniging en zo het initiatief van Betsy Perk te steunen.

Maar in 'Arbeid Adelt' roerden zich conservatievere krachten. In april 1872 ontaardde een bestuursruzie in een breuk binnen de vereniging. Freule Jeltje de Bosch Kemper en Louise Wijnaendts gingen verder met de Vereniging 'Tesselschade', vernoemd naar Maria Tesselschade. Het gingen vooral om financiële ondersteuning van minder vermogende vrouwen, die hun handwerken ook anoniem mochten aanbieden. Perk daarentegen wilde dames uit eigen stand zich laten profileren door uitdrukkelijk op naam te exposeren en te verkopen. In de decennia hier op volgend

werkten beide verenigingen voort op de ingeslagen weg. Steeds meer vrouwen deden een beroep op hun bemiddeling. Dat aantal steeg, toen de verenigingen 'subsidies' verleenden aan vrouwen die een opleiding wilden volgen.

In de Eerste en de Tweede Wereldoorlog werkten de verenigingen door, zo goed en zo kwaad als de tijdsomstandigheden toelieten. Het was echter moeilijk om aan materiaal voor handwerk te komen en de inkomsten uit contributies liepen ook terug. In de Tweede Wereldoorlog werden de activiteiten uiteindelijk stilgelegd.

Geheel in de geest van de wederopbouw, ontstond in de jaren na de Tweede Wereldoorlog de gedachte aan een fusie. Van oudsher hadden de verenigingen de nadruk gelegd op kwaliteit van nuttige en fraaie handwerken. De moderne tijdgeest bood weinig waardering voor handwerken. Als 'Arbeid Adelt' en 'Tesselschade' de krachten bundelden, konden zij een tegenwicht bieden en daarnaast beter steun verlenen aan degenen die hen nog wel nodig hadden. Zo geschiedde. Na een succesvolle 'Naaldwerktentoonstelling' in 1947 – waarvoor ook de beschermvrouwen Koningin Wilhelmina en Prinses Juliana hun handwerk uitleenden – werd in principe tot een fusie besloten. Na langdurig overleg over organisatorische kwesties werd die op 1 januari 1953 een feit. 'Tesselschade-Arbeid Adelt' was geboren.

<http://www.tesselschade-arbeidadelt.nl/paginas/222/Amsterdam.html>

De vereniging Tesselschade was eigenaar van het pand en in 1909 niet bereid aan Hirsch te verkopen. Doordat Hirsch & Cie dit pand niet kon bemachtigen had het geen enkele zin om te proberen het laatste pand in de rij, Leidseplein 35, te kopen. De daarin gevestigde

Rechts: Leidseplein 35, hoek Leidsekade 98. Op de foto van 1899-1900 is hier nog Café Americain gevestigd, dat in Hotel Americain opgenomen zal worden. In 1901 vestigde Flowershop Ivy zich in de winkel in het hoekpand.

Hofleverancier

Onder de directie van Sylvain Kahn, A. Sally Berg, Bernard A. Kahn en H. René Kahn komen we in geen enkele advertentie het wapen 'Hofleverancier' tegen. Pas na de Tweede Wereldoorlog zien we het wapen op briefpapier en in advertenties verschijnen. Toch was de firma al veel langer hofleverancier, want koningin-regentes Emma kocht al bij Hirsch & Cie.

Wrang is dat de firma op haar vroegste briefpapier wel uitgebreid pronkte met het feit dat ze hofleverancier van de koningin van België was.

De eerder geciteerde Mies van der Post vertelt over een tweetal bezoeken van koningin Wilhelmina aan de zaak in Amsterdam en anderen weer dat zoiets tot de uitzonderingen behoorde. Wilhelmina liet zich in de regel de collectie showen op haar paleis. Een vrachtwagen reed dan met alle kleding naar Den Haag en in een zaal werd in een halve dag een complete modeshow voorbereid door personeel van Hirsch & Cie. De koningin nam plaats en liet zich de collectie tonen, waarna zij al of niet een keuze maakte. Ook toen al werd Wilhelmina als een excentrieke dame gezien, die er geen been in zag om de Hirsch-staf een japon van haar moeder mee naar Amsterdam te geven om te vermaken zodat zij die nog kon dragen. Wilhelmina was echter een kop groter dan haar moeder, zodat dit meer dan hoofdbrekens kostte.

Naturalisatie

Alle kinderen van Sylvain en Julie Kahn kregen bij de geboorte de Nederlandse nationaliteit. Dat duidt er op dat Sylvain zich in een vroeg stadium heeft naturaliseren, hoewel een bewijs daarvoor voorlopig ontbreekt.

Alle Nederlanders die tot 1914 niet blij waren met hun Nederlanderschap waren na 1914 muisstil en opeens heel tevreden met de voordelen van de neutraliteit. In heel Europa werd in 1918 wel met gemengde gevoelens gekeken naar Nederland. Dat was een mengeling van lichte afgunst dat Nederland de destructieve krachten van de Eerste Wereldoorlog had weten te ontkomen en boos commentaar omdat de gevluchte aanstichter van de oorlog, keizer Wilhelm II, in Nederland asiel kreeg. Na de machtsovername door Hitler in 1933 was er geen Jood te vinden die er rouwig om was zijn leven in het gezapige Nederland te moeten slijten, en dat zeker niet meer na de Kristallnacht in 1938. Na de Duitse inval op 10 mei 1940 wist elke Jood precies waar hij aan toe was en nam zijn maatregelen, of vluchtte als de financiën het toelieten.

Verantwoording

Bram Huyser vergaarde de uitgebreide documentatie. De in de tekst geciteerde Mies van der Post is zijn echtgenote.

Theo Bakker maakte een keuze uit de veelheid aan materiaal en schreef het verhaal van het modehuis en de mensen er achter. Ook reconstrueerde hij via onderzoek in Duitse en Nederlandse archieven de geschiedenis van de familie en die van Sally Berg.

Wim Huissen deed op het Stadsarchief van Amsterdam genealogisch onderzoek naar de familie van Sylvain Kahn.

winkels waren altijd gehuurd. <http://www.winkelstories.com/Ivy01.html>

De eerste jaren na de opening timmerde Hirsch & Cie flink aan de weg. De zeer goed aangeslagen modeshows tijdens de openingsdagen werden vanaf dat moment enkele malen per jaar herhaald, steeds als een nieuwe seizoensmode gepresenteerd moest worden. Daarnaast organiseerde de bedrijfsleiding met enige regelmaat speciale evenementen, waar iets bijzonders op modegebied gepresenteerd werd. Zo kwam in maart 1914 de 'Wiener Werkstätte zich presenteren, niet met kunstnijverheidsvoorwerpen maar met mode naar eigen ontwerpen. In maart 1915 volgde een spraakmakende tentoonstelling van Belgisch kant, waarbij de hele zaak met de Belgische drie-kleur gedecoreerd werd en in alle etalages pronkstukken uitgesteld stonden. Binnen waren kanten voorwerpen en kledingstukken te koop; het duurste stuk was een spreij voor f 1500,-. Een deel van de opbrengst was bestemd voor weduwen en wezen van gesneuvelde Belgische militairen. Beroemd werd de Thé-Select of Thé-Gala van Hirsch & Cie. Dat waren aangeklede modeshows, inclusief versnaperingen. Een thé-complet was niet zomaar een kopje thee, maar telde wel acht gangen en was in de regel ook niet gratis. Op de

Links en rechts: Creaties van de Wiener Werkstätte, zoals die in 1914 geshowd werden bij Hirsch & Cie

„BIEN JOLIE“
fits like a glove

„BIEN JOLIE“ volgt de lijn der laatste mode; legt de juiste basis voor Uw toilet; geeft charme aan Uw verschijning; wordt zoowel door slanke als forsche figuren gedragen.

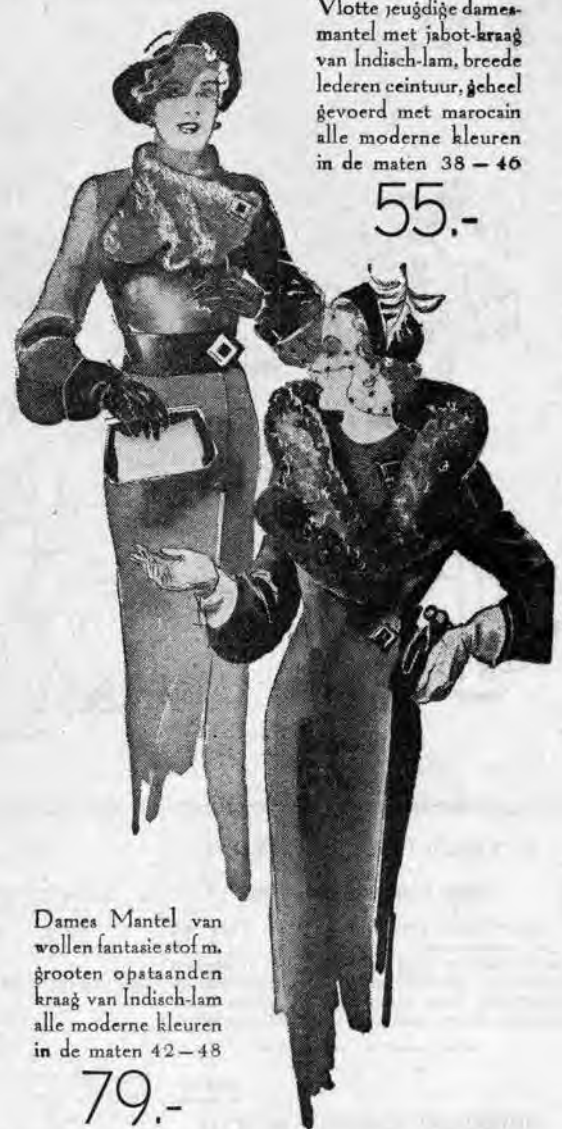
**„BIEN JOLIE“ HET CORSET
MET WERELD REPUTATIE**

HIRSCH & CIE
AMSTERDAM

gaanderijen van de tweede verdieping stonden dan tientallen – in 1916 was eens sprake van 450 bezoeksters – tafels met stoelen opgesteld en er werden speciaal kelners voor de bediening ingehuurd. Tussen de gangen door dwarrelden de mannequins tussen de tafels door, het ene kostbare gewaad na het andere rond het lijf. Zoals eerder gezegd waren na 1915 de mannequins allemaal Nederlandse meisjes en Hirsch & Cie had er vier in vaste dienst. De beroemdste daaronder waren Ippy en Gertie, bekend geworden omdat de toen al beroemde schilder Isaac Israëls ze al zo vaak vereeuwigd had. De bezoeksters namen ongemerkt ook deel aan de show, opgedoft als ze met hun vriendinnen verschenen en elkaar de ogen uitstaken. Hoogtepunten in de shows waren steeds de avondtoiletten, de bontmantels en met bont afgezette mantels. In de voorjaarsshow van 1917 stalen een avondmantel van chinchilla (f 15.000,-), een zwart-satijnen mantel met wit-hermelijnen kraag en eenzelfde met blauw-vos de show. Vernieuwend was Hirsch met het verwerken van twee verschillende soorten bont aan één mantel. Zo was er een lange mantel met echte zwarte skungs en rand en manchetten van grijze vos. En wat te denken van een mantelcostuum geheel van bont? Tijdens de zomer-

Vlotte jeugdige damesmantel met jabot-kraag van Indisch-lam, breede lederen ceintuur, geheel gevoerd met marocain alle moderne kleuren in de maten 38 – 46

55.-

Dames Mantel van wollen fantasiestof m. grooten opstaanden kraag van Indisch-lam alle moderne kleuren in de maten 42 – 48

79.-

HIRSCH & CIE

Boven: De befaamde Thé-Selects bij Hirsch & Cie, gekoppeld aan een modeshow
Rechts: Een schoonheidssalon op de tweede etage van Hirsch & Cie

maanden konden de dames hun bont ook in bewaring afgeven bij Hirsch & Cie.

In maart 1916 viel een voorjaarsshow gedeeltelijk in het water omdat een deel van de collectie door oorlogshandelingen op zee was blijven steken en niet op tijd aangekomen was. In 1918 mankeerde de thee zelf tijdens de Thé-Select. Maar daar kwamen de dames wel overheen, aan bont en andere kostbare stoffen was nog geen gebrek. Bij de eerste Thé in 1919 luisterde een strijkje de modeshow voor het eerst op.

Het ging de firma Hirsch & Cie voor de wind, ondanks de wereldoorlog. In de twintiger jaren zelfs nog meer met voortdurende uitbreiding van het assortiment. Zo kwam de babykleding en het bedden- en tafellinnen ('blanc' ofwel witgoed) er bij en toonden en verkochten bedrijven van buiten hun koopwaar binnen de muren van het Hirschgebouw. Behalve de parfumerieën onder eigen naam werd er plek ingeruimd voor het assortiment van Elisabeth Arden en later ook van Helena Rubinstein. Diamantair Asscher

NIEUWE, AMERIKAANSCH
KNIPPATRONEN

"New York"

**GOLD SEAL
PATTERNS**

**OCTOBER
1939**

Een ruime keuze uit duizenden voorradige modellen voor dames en kinderen. Uitstekende coupe, moderne uitvoeringen.
fo.50, fo.65, fo.95

ONZE AFDEELINGEN
ZIJDEN EN WOLLEN

stoffen zijn nog steeds ruim gesorteerd in de nieuwste herfst- en winter-nouveautés.

HIRSCH & CIE

AMSTERDAM

EN HANDELSBLAD VAN DINSDAG 14 JULI 1936

TWEDE E

KOOPT LIEVER BETERE KWALITEIT

OPRUIMING

HIRSCH & CIE

NU ONZE PRIJZEN EVEN LAAG ZIJN

verkocht zijn juwelen bij Hirsch & Cie en op de tweede verdieping kwam een schoonheidssalon. Lingerie en corsetten waren altijd al bij Hirsch & Cie te koop, maar daar kwamen de producten van Bien Jolie ('fits like a glove') bij: corseletten met wereldreputatie.

Groot was altijd al de stoffenafdeling geweest, maar die werd tijdens de jaren '30 echt belangrijk. Naast de stoffenafdeling stond meteen een stand met Amerikaanse knippatronen 'Gold Seal Patterns'. De depressie sloeg ook toe bij het vaste publiek van Hirsch & Cie.

Befaamd ook waren de seizoens- en balansopruiming bij Hirsch & Cie, die ruim van tevoren in de dagbladen aangekondigd werden. In 1936 verontschuldigd de directie zich per advertentie dat door de nieuwe wet op de uitverkoop de opruiming van nu beperkt blijven tot de periode van 1 januari tot 1 februari en 15 juli tot 15 augustus. 15 juli 1940 begint de laatste seizoenopruiming, die dan nog vrij van distributie is en zonder vertoon van de stamkaart zal geschieden.

Sally Berg, die de vestiging Amsterdam beheerde, overleed in 1924. Toen in 1929 ook diens vader overleed stond hij er alleen voor, juist na de Beurskrach die de economie totaal zou ontwrichten en de resultaten

De directie onder Bernard Arnold en Henri René Kahn is ietwat bezoedeld door het aan de kaak stellen door vakverenigingen van de arbeidsomstandigheden bij Hirsch & Cie in de jaren '30. Met name de overwerkdwang voor het – merendeels toch vrouwelijke – personeel met vaak een gezin thuis, waarvoor na het werk ook nog gezorgd moest worden was een der speerpunten van de acties. Dan zou de directie ook misbruik maken van de angst werk te verliezen door ontslag bij weigering. Ook de overvolle ateliers en het brandgevaar kregen 'aandacht'. De chique dames, 'savonds in de Stadschouwburg, werd ter overweging gegeven dat zij daar zo gepikt en gedreven konden verschijnen dankzij het geploeter aan de overkant. Wat daarbij werd genegeerd was de verwoede poging van de directie te overleven in een land in crisis met een overjarige bedrijfsformule.

van het concern nadelig beïnvloedden. Na de dood van Sally kwam de oudste zoon van Sylvain Kahn, Bernard Arnold in de directie. Hij werd bijgestaan door diverse familieleden, waaronder zijn broer Henri René (roepnaam René) en Robert Berg, een neef van Sally Berg. In 1941 werd Bernard Arnold door de Duitsers gearresteerd en gedeporteerd, waarna een 'Verwalter' over Hirsch & Cie werd aangesteld. In diezelfde tijd kochten de andere kinderen zich bij de bezetter een vrijgeleide door het inleveren van kostbare schilderijen en juwelen. Sophie Marthe werd in 1943 alsnog gedeporteerd, ondanks de bij roofofbank Lippmann-Rosenthal ingeleverde juwelen, en kwam via kamp Westerbork in Auschwitz terecht waar ze in 1943 stierf. De echtgenoot van Sophie Marthe, Meijer Kalker, was al in 1928 overleden, maar hun beider dochter Maggie (†1990-Genève) overleefde de oorlog wel. Bernards broer Henri René (†1970) en zuster Caroline Alice (†1972) overleefden de Holocaust.

Rechts: Julie(tte) Kahn-Berg overleed in 1935 en maakte de holocaust gelukkig niet mee.

Boven: Bernard Arnold Kahn (1886-1941) volgde Sally Berg (†1924) en zijn vader Sylvain Kahn (†1929) op als directeur van Hirsch & Cie. Hij werd begin 1941 wegens anti-Duitse propaganda door de bezetter gearresteerd en naar Buchenwald gedeporteerd, waar hij overleed.

Veruit de interessantste telg van de familie Kahn was Bernard Arnold, de oudste zoon van Sylvain. Hij werd op 27 februari 1886 in Amsterdam geboren. Als student richtte hij mede de Nederlandse Zionistische Studentenorganisatie op en jaren later werd hij bestuurslid van de Nederlandse Zionistenbond. Zijn persoonlijke 'kindje' was het Keren Hajesod (Palestina Opbouwfonds) dat in 1921 opgericht werd. Zijn hele werken was gericht op het creëren van een voedingsbodem voor Joods Palestina, waarvoor de fondsen in Europa en Amerika geworven werden. En passant haalde hij zijn doctor-titel en werd lid van diverse zakelijke corporaties en van de Kamer van Koophandel en Fabrieken. Dat werk werd na 1924, toen Sally Berg overleed, gedeeld met het directeurschap van Hirsch & Cie.

Hij trouwde in 1922 met Judica (Judith) Kalker, dochter van een effectencommissio-nair. Met haar kreeg hij drie kinderen: Gideon Jehuda Sylvain Kahn (Amsterdam 1923), Benjamin (Ben) Jacob Albert Sylvain Kahn (Amsterdam 1924-2011 California/USA) en Noëmi (Naomi) Constance Kahn (1926-Amsterdam-1998).

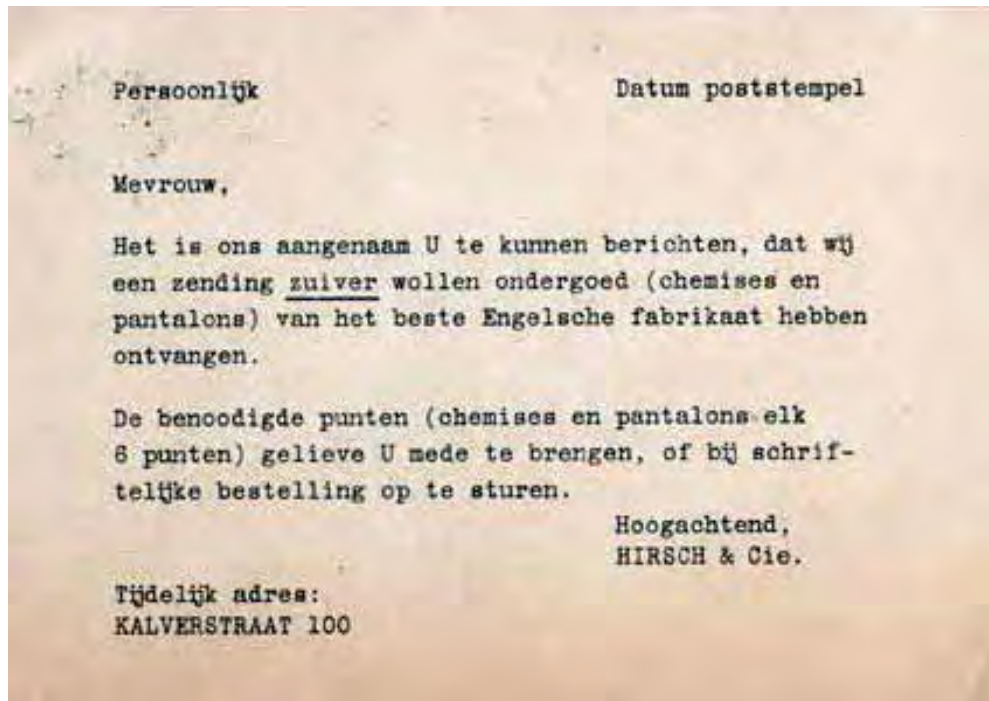
Bernard Arnold Kahn stierf op 29 mei 1941 in Buchenwald, ver voordat zomer 1942 de deportatie van Joden begon. Hoe Bernard al zo vroeg in een concentratiekamp terecht kwam is moeilijk te vinden, maar het Amerikaanse Ghetto Fighter's Home museum brengt licht in de zaak, gebaseerd op verklaringen en stukken van zoon Benjamin.

Op Oudejaarsavond 31 december 1940 hield Bernard een vlammende, anti-Duitse toespraak, op basis waarvan hij op 15 januari 1941 gearresteerd werd en kort daarna naar concentratiekamp Buchenwald werd overgebracht. Op de bewuste 29^e mei van dat jaar stierf Bernard aan een hartaanval. Na de arrestatie en overbrenging naar Buchenwald dook het gezin van Bernard onder in het huis van het dispuut Unica op de Reguliersgracht 34b, met hulp van een studiegenoot van Gideon, Ivo Schöffner.

http://www.theobakker.net/pdf/Folia30_62.pdf

Het middelste kind, zoon Benjamin, ontsnapte in 1941 uit Nederland met een kindertransport via Portugal naar Cuba. Dat kon (door Duitse bureaucratie) nog net doordat hij een jongen van nog geen 18 jaar oud was. Hij kreeg in Cuba een visum voor de Verenigde Staten, waarna hij probeerde in de US Army te komen. Dat lukte niet, maar wel in het detachement van het Nederlandse leger dat in Engeland gelegerd was en ingedeeld bij het Engelse leger aan de invasie van Normandië deelnam. Zo kwam hij in 1945 weer in Amsterdam terecht waar hij met zijn familie herenigd werd. In 1949 is hij toch weer naar de Verenigde Staten vertrokken en in de vliegtuig- en ruimtevaartindustrie terecht gekomen. Daar heeft hij ook de geschiedenis van zijn familie geboekstaafd.

[Klik hier](#) voor de necrologie van Bernard Arnold Kahn.

De neef van Sally Berg, Robert, had de oorlog overleefd en pakte na 1945 de draad weer op, samen met Henri René Kahn, die de oorlog met zijn gezin [ondergedoken op de Veluwe overleefde](#). Omdat het Hirschgebouw niet direct teruggegeven werd, weken ze eerst uit naar het adres Kalverstraat 100, dat onderdeel was van Kalker Modemagazijnen (Kalverstraat 100-106). Van daaruit bracht de firma de klandizie per briefkaart op de hoogte als ze weer eens beslag had weten te leggen op een partijtje kleding (zie briefkaart). De distributie op kleding was toen nog volledig van kracht. Die band met Kalker was niet zo vreemd; zowel Bernard Arnold als zijn zuster Sophie Marthe waren met een telg uit de familie Kalker getrouwd.

In 1947 kreeg de familie het gebruik van het Hirschgebouw weer

Boven: Al in 1946 openden andere bedrijven verkooppunten in het Hirschgebouw.
Links: Zo legde Hirsch & Cie na de oorlog (1946) weer contact met de klanten.

Rechts: De door Hein Salomonson nieuw ingerichte winkel bij de opening in 1948.

Onder: Rika Hopper feliciteert de beide directeurs van Hirsch & Cie met het 75-jarig jubileum. Links Robert Berg en rechts René Kahn.

terug. Er was echter bepaald dat het gebouw en de warenhuisactiviteiten daarin van elkaar gescheiden zouden worden. Of dat met de familie overeengekomen is of gedicteerd blijft voorlopig onbekend. Men kreeg het recht om op de parterre en de halve eerste verdieping opnieuw een winkel in te richten. In de rest van het gebouw vestigde zich vanaf 1946 de meest uiteenlopende bedrijven en winkels, waaronder de activiteiten van de Britse Toeristenbureau en de BEA nog wel in het geheugen liggen. De etalage op de hoek van Leidseplein en Kleine-Gartmanplantsoen werd daarvoor omgebouwd tot een ingang door de architect Hein Salomonson.

De architecten Alexander Bodon en opnieuw Salomonson (interieurontwerp) verbouwden eerst de winkel voor Hirsch & Cie. Zij sloopten het oude Louis XV en Louis XVI interieur weg en maakten doorbraken, waardoor opeens een grote open ruimte ontstond, die zich goed leende voor de nieuwe functie van warenhuis. Alhoewel het niet in elke bron vermeld wordt is het aannemelijk dat de meeste verbouwingen door Bodon en Salomonson samen zijn gedaan. De heropening van Hirsch & Cie was op 7 mei 1948. In 1957 vierde Hirsch & Cie het 75-jarig bestaan onder de directie van nog steeds René Kahn en Robert Berg (zie foto pag. 49). In 1976 werd de poging opgegeven om een levensvatbaar waren-

*Boven: De laatste verkoopdag op 30 juli 1976. Geen blijde gezichten bij het personeel.
Rechts: De BMW Mini Brand Store*

huis te drijven. De winkel sloot definitief de deuren.

Het Hirsch-gebouw is vandaag eigendom van Executive Property Invest, een beleggingsvehikel van de Zweedse familie Nilsson. In het Hirschgebouw huurde het Reisbureau British European Airways op Leidseplein 23, Reisbureau Pan American Airways op no 25, Reisbureau Airlinias Argentinas op no.27 en Fotografisch Atelier fa. Merkelbach op no. 29 (via de trap naar de Koepel). No. 31 bleef over voor Modemagazijn Hirsch & Cie en restaurant Trianon. Vanaf 1976 was bioscoop Alfa, via de steeg met De Balie, in de vroegere concertzaal gevestigd, te bereiken via de Hirschpassage. Het Hirschgebouw stond leeg sinds 2006, toen de huurder, het advocatenkantoor van Baker & McKenzie verhuisde naar de Zuidas. Eerste brand store Mini auto's kwam in Amsterdam. BMW-dochter Mini opende 15 december 2011 een brand store aan het Leidseplein 31 in Amsterdam. Mini is het eerste automerk dat in Nederland een merkgebonden lifestylezaak opent. Passend decor voor

de brand store van Mini is het gebouw van Hirsch. Binnen wordt van alles verkocht wat te maken heeft met de lifestyle die Mini als merk graag wil uitstralen, zoals accessoires en kleding. Bezoekers kunnen echter ook auto's configureren op een groot beeldscherm. Het gaat hier vooral om beleving en het Leidseplein is daar de aangewezen plek voor, zegt Mini, dat eerder al brand stores opende in Parijs. Het concept daarvan wijkt echter af van dat in Amsterdam, aangezien autoverkoop in die vestigingen wel degelijk een belangrijke rol speelt. De brand store op het Leidseplein diende als proefproject voor soortgelijke brand stores in andere delen van de wereld.

Vandaag is een groot gedeelte van het Hirschgebouw in gebruik bij

Apple Nederland, dat op 3 maart 2012 hier een vestiging opende met 300 man personeel. Apple huurde 2.500 m² over twee verdiepingen in het gerenommeerde gebouw. Behalve winkelruimte gaat het om een backoffice.

Naast Apple heeft ABN Amro onlangs de vijfde verdieping van het gebouw gehuurd, inclusief het torentje aan het Leidseplein, voor zijn hoofdkantoor voor Amsterdam en omgeving. Het bankkantoor wordt verbouwd en verplaatst.

Boven: Op de plattegrond van het Hirschgebouw is aangegeven welk deel van de parterre de nieuwe Apple Store inneemt. Daarboven huurt men ook nog een deel van de eerste verdieping.

*Links: De glazen wenteltrap in de nieuwe Apple Store
Omslag: 3 maart 2012, openingsdag Apple Store*

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

